



INSTITUTIONEN FÖR LITTERATUR,
IDÉHISTORIA OCH RELIGION

Profeten Jona

En receptionshistorisk analys av utvalda antika judiska respektive kristna källor.

Jonah the Prophet
A Reception Critical Analysis of Selected Ancient Jewish and
Christian Sources

Angelica Olindersson

Termin: VT 2018.

Kurs: RKT235 Examensarbete, Teologi, 15 hp.

Nivå: Magister.

Handledare: Kamilla Skarström Hinojosa.

Abstract

This essay addresses the reception history of Jonah the prophet. Today, Jonah's book is a bit of a hidden one. However, during late antiquity, this book became important in two traditions; the Jewish and the Christian. This is indicated by the early use that was made of it. The purpose of this essay is to investigate the way in which Jonah's book became important. To do this, I have selected three Jewish and three Christian ancient primary sources, which look at Jonah's book from different perspectives, to analyze and compare out of a reception history perspective. My main questions are: What does the reception of Jonah's book, and its message, look like in my primary sources and what similarities and / or differences are there to discern through a comparison between the sources? My method is reception critical analysis. Many interesting similarities and differences have been found.

As a conclusion: My scrutiny says that the clearest red thread through the reception of Jonah in the two traditions is to be found in the reconciliation thought. In Christian tradition, Jonah lives through Jesus' words about Jonah's sign. In Jewish tradition, Jonah is a significant part of the greatest Jewish feast; Yom Kippur – the Day of Atonement.

Key words: Jonah, Reception Critical Analysis, Reception History, Prophet, Canon Critical Analysis, Nineveh, Midrash, Yom Kippur, The Day of Atonement, Old Testament, New Testament, The Sign of Jonah, Book of the Twelve, Minor Prophets.

Innehållsförteckning

Abstract	2
1. Inledning	5
1.1. Bakgrund	5
1.2. Syfte och frågeställningar	5
1.3. Material och källor	6
1.4. Avgränsning	7
1.5. Metod och teori	7
1.6. Tidigare forskning	11
1.7. Jona bok – en sammanfattning	13
2. Analys av judiska källor	14
2.1. Pirkê de Rabbi Eliezer	14
2.1.1. Beskrivning av primärkällans innehåll	14
2.1.2. Beskrivning av sekundärlitteraturens analys	15
2.2. Josefus	18
2.2.1. Beskrivning av primärkällans innehåll	18
2.2.2. Beskrivning av sekundärlitteraturens analys	19
2.3. Pseudo-Filon	21
2.3.1. Beskrivning av primärkällans innehåll	22
2.3.2. Beskrivning av sekundärlitteraturens analys	24
2.4. Jämförelse och analys av judiska primärkällor i dialog med sekundärlitteraturen	26
2.4.1. Flyktmotiv	26
2.4.2. Synen på sjömännen	27
2.4.3. Koppling till andra figurer/bilder	28
2.4.4. Lärdom	29
2.4.5. Förbön	30
2.4.6. Jom Kippur	31
2.4.7. Bokens slut	32
3. Analys av kristna källor	35
3.1. Evangelierna och Q	35
3.1.1. Beskrivning av primärkällans innehåll	35
3.1.2. Beskrivning av sekundärlitteraturens analys	36

3.2. Kristen konst	40
3.2.1. Beskrivning av primärkällans innehåll	40
3.2.2. Beskrivning av sekundärlitteraturens analys	41
3.3. Eusebius Hieronymus	45
3.3.1. Beskrivning av primärkällans innehåll	45
3.3.2. Beskrivning av sekundärlitteraturens analys	49
3.4. Jämförelse och analys av kristna primärkällor i dialog med sekundärlitteraturen	51
3.4.1. Flyktmotiv	51
3.4.2. Synen på sjömännen	51
3.4.3. Synen på judar	52
3.4.4. Koppling till andra figurer/bilder	54
3.4.5. Jona – Jesus	56
3.4.6. Bokens slut	58
4. Diskussion	59
4.1. Flyktmotiv	59
4.2. Synen på sjömännen	60
4.3. Synen på judar	62
4.4. Koppling till andra figurer/bilder	63
4.5. Symbolik i primärkällorna	64
4.6. Fisken som symbol	65
4.7. Exempel på andra kopplingar primärkällorna emellan	67
4.8. Bokens slut	69
4.9. Hur brukar Jona bok idag i de två traditionerna?	71
4.10. Jona – Jom Kippur – Försoning – Kristus	72
5. Slutsats	74
6. Bibliografi	77
6.1. Tryckta primärkällor	77
6.2. Nätbaserade primär källor	77
6.3. Övrig litteratur	78
6.4. Övriga nätbaserade källor	80

1. Inledning

1.1. Bakgrund

Då jag vid en tidigare kurs i Gamla testamentet gjorde en narratologisk analys av första delen av Jona bok fick jag upp ögonen för bokens narrativ. I samma stund blev jag också intresserad av hur berättelsen tagits emot i judisk kontra kristen tradition.

Idag är Jona bok lite av en "doldis". Men under senantiken blev den här boken viktig i två traditioner; den judiska och den kristna. Det ser vi av det bruk som tidigt gjordes kring den. Genom att analysera sex antika primärkällor som från olika vyer ser på Jona bok vill jag i denna uppsats undersöka på vilket sätt Jona bok blev betydelsefull.

1.2. Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att undersöka vilken betydelse Jona bok fick i skapandet av identitet under senantiken. För att göra detta har jag valt ut tre judiska och lika många kristna antika primärkällor att analysera och jämföra utifrån ett receptionshistoriskt analysperspektiv. Med hjälp av detta vill jag studera vilka perspektiv som lyfts fram i primärkällorna. Finns det någon skillnad i vilka aspekter som lyfts i judisk respektive kristen tradition? Hur förhandlas det receptionshistoriskt kring Jona bok? Under senantiken kan man tänka sig att man från visst judiskt håll upplevde hur de kristna "ockuperade"/"kidnappade" Jona bok. Jona bok kan, ur ett kristet perspektiv, ses som en profetia som rymmer inomjudisk kritik, då Jona, som jude, inte ville åka till Assyrien (hedningarna) och predika ord från Gud för dem. Min uppsats kommer således att fokusera på receptionshistorien kring Jona bok, snarare än att utgöra en exegetisk analys av själva boken.

Sammanfattande frågeställningar:

- Hur ser receptionen av Jona bok och dess budskap ut i mina respektive källor? Vilka perspektiv, temata, motiv och delar av narrativet lyftes fram i källorna?
- Vilka likheter och/eller skillnader kan man receptionshistoriskt skönja i kristen kontra judisk tradition genom en komparation källorna emellan?

1.3. Material och källor

Min analys innefattar ett urval av antika primärkällor från de fyra första århundradena vår tideräkning. Jag har valt att fokusera på denna tid dels på grund av att det inte finns några kristna källor tidigare än så, men också för att de, enligt mig, mest intressanta judiska källorna för Jonas del dateras till denna tid. Under de första århundradena vår tideräkning var relationen mellan kyrka och synagoga brännande och under förhandling. I denna process blir Jona en viktig text i båda traditionerna. Detta gör granskningen av receptionen av Jona bok i primärkällor från denna tidsperiod mycket intressant. Tidsperioden är således ett av urvalskriterierna. Då jag är intresserad av hur receptionen av Jona bok har sett ut i judisk kontra kristen tradition har källor tydligt knutna till någon av dessa traditioner valts ut. Den judiska kontra den kristna inriktningen är sålunda det andra urvalskriteriet. Primärkällorna har även valts med omsorg i bredden av uttryck och infallsvinklar. Jona får i uppsatsen bland annat ses ur historikerns, homiletens och konstnärens synvinkel. Min granskning vill, mitt i alla dessa uttryck, göra ett par nedslag för att ge en liten glimt av ett stort och mångfacetterat receptionshistoriskt fält. I analysen av primärkällorna har även sekundärlitteratur i form av forskares kommentarer lästs in som tolkande inslag. Sekundärlitteraturen presenteras närmare i respektive analysavsnitt. Primärkällorna presenteras nedan.

Primärkällor:

I den akademiska forskningslitteraturens diskussion om Jona boks funktion och roll under senantikens framträder ett antal primärkällor som särskilt viktiga. Dessa, mina sex utvalda primärkällor, presenteras översiktligt här, och mer utförligt i analyskapitel två och tre.

Judiska primärkällor är midrashen Pirkê de Rabbi Eliezer (PRE), ett avsnitt av den judiske historieskrivaren Josefus (på latin *Flavius Iosephus*) samt en homiletisk skrift kring Jona bok av Pseudo-Filon ("den falske Filon").

Kristna primärkällor är de perikoper i evangelierna som nämner Jona, antika kristna målningar och skulpturer återfunna i Roms katakomber, samt Eusebius Hieronymus (kristen präst, teolog och historiker) kommentar över Jona.

Sekundärlitteratur:

Sekundärlitteraturen utgörs i huvudsak av en akademisk forskare per utvald primärkälla. Även inslag av andra forskare kan förekomma. Sekundärlitteraturen finns ibland, som i fallet med Pseudo-Filon, i anslutning till primärkällan, vilken är översatt av författaren till sekundärlitteraturen.

1.4. Avgränsning

Tidsperioden aktuell för denna uppsats är stor och materialet brett. Mycket litteratur jag skulle önskat behandla har jag på grund av uppsatsens omfång varit tvungen att välja bort. Uppsatsen skall därför inte ses som en kartläggning av tidsperiodens tendenser gällande Jona bok inom den kristna och judiska traditionen, utan skall betraktas som ett nedslag i ett stort, rikt och mångfacetterat fält. En fråga man alltid kan ställa är om dessa primärkällor är representativa. Jag har dock tagit med de primärkällor som frekvent diskuteras i sekundärlitteratur.

1.5. Metod och teori

Jag har valt att samla metod och teori under en rubrik då de, i mitt uppsatsämnes sammanhang, ligger så pass nära varandra.

Ämnesstudierna har bearbetats med hjälp av ett receptionshistoriskt perspektiv, receptionsteori. I nära anslutning finns även kanonkritik, då Jonabokens placering och status i kanonprocessen är en faktor som kan påverka receptionen av densamma. Detta resonemang skall ses som en teoretisk grund till min valda metod. Termen reception handlar om mottagande och kommer från det latinska *recipere* - att ta emot. Termen som används på lite olika sätt inom olika discipliner, betecknar inom religion en orientering av en kulturell eller religiös ström in i en viss tradition.¹ Den narratologiska och den receptionshistoriska metoden har det gemensamt att de fokuserar på mottagandet/mottagaren. Ett motsvarande ord för receptionshistoria är mottagningshistoria, grundad i den tyske filosofen Hans-Georg Gadamer (1900-2002) filosofiska hermeneutik. Han hävdade att historien inte tillhör oss utan

¹ Georg Hehn and Hubert Mohr, *Referenceworks Brill Online* "Reception history", sökt februari - maj 2018, (hänvisning till webbadress i kap. 6.4.).

att vi tillhör den. Fram till på senare tid har receptionshistoriskt arbete med bibliskt material främst varit en tysk företeelse, med den mest välkände tyske teologen på området Ulrich Luz (1938-).² Traditionen ses här som ett arv där synsättet är dialogiskt mellan tolk och ämne.³ Fördelen med att arbeta receptionshistoriskt är att den ger en inblick i bibeltexternas rika tolkningspotential. Nackdelen kan vara att dessa nya betydelser skymmer textens ursprungsmening, som inte ägnas någon speciell uppmärksamhet i receptionshistoriskt arbete.⁴

Receptionshistoria, en del av bibelvetenskapen, har vunnit mark och blivit viktig under de senaste femtio åren. Nancy Klancher, professor i filosofi och religion som arbetar inom detta fält, menar att reception fokuserar på läsaren och handlar om hur en text tillämpats och förstås.⁵ Den rymmer ibland tolkningsgemenskapers meningsskapande i form av konkreta uttryck för denna reception. Receptionshistoria kan därför ses som ett paraplybegrepp som rymmer en mängd delar vilka kan samlas i en receptionsteori.⁶ Ett sätt att undersöka receptionshistorien är att granska hur den aktuella texten tolkats över tid, där fokus ligger på granskningen av hur texten nyttjats i den politiska och kulturella kontext där receptionen äger rum. En text har vidare ärenden och skull, enligt Klancher, inte bli fången i sin ursprungsmening,⁷ Fokus ligger alltså snarare på funktion än innehåll.⁸ En text har inte heller bara en ursprungsmening utan adderas nya "sanningar" i nya receptioner.⁹ Klancher anser att den exegetiska traditionens makt och inflytande kan hindra nya och bättre förståelser.¹⁰ Tolkningen av de bibliska texterna upphörde inte i den stund de nedskrevs eller när de samlades till en kanon. Kristna och judiska författare fortsatte kontinuerligt att tolka Skriften, som en integrerad del av hur vi förstår texterna idag.¹¹ Genom att granska textens

² Roberts, Jonathan. "The Oxford Handbook of the Reception History of the Bible," *Oxford Handbooks Online* (2011): 1-9, sökt februari - maj 2018, (hänvisning till webbadress i kap. 6.4.).

³ Roberts, *The Oxford Handbook of the Reception History of the Bible*, 3.

⁴ Roberts, *The Oxford Handbook of the Reception History of the Bible*, 4.

⁵ Nancy Klancher, "A Genealogy for Reception History," *Biblical Interpretation* 21 (2013): 99, sökt februari - maj 2018, (hänvisning till webbadress i kap. 6.4.).

⁶ Klancher, "A Genealogy for Reception History," 100.

⁷ Klancher, "A Genealogy for Reception History," 101.

⁸ Klancher, "A Genealogy for Reception History," 102.

⁹ Klancher, "A Genealogy for Reception History," 103.

¹⁰ Klancher, "A Genealogy for Reception History," 104.

¹¹ John H. Hayes and Carl R. Holladay *Biblical Exegesis – A Beginners Handbook*. (London: Westminster John Knox Press, 2007), 123-124.

receptionshistoria, exempelvis vad som betonats i varje tid, ser vi texten i ett nytt ljus och når nya nivåer i förståelsen av densamma, något som vi kanske missat om vi hoppat direkt från vår egen tid och till textens tid för nedskrivning.¹²

Brevard Childs (1923-2007), professor i Gamla testamentet och bibelforskare, är känd för sin banbrytande kanoniska kritik. Han driver, i en artikel kring kanonkritik kopplad till midrshtraditionen, tanken på att den midrashiska exegetiken inte skall ses som någon postbiblisk judisk förvrängning, utan är en del av den bibliska traditionen. Som sådan skall den respekteras, då den tillåter den gamla texten att gå i dialog med det föränderliga samhället. Omvänt får även de nya sammanhangen vara med och tolka det förflutna.¹³ Kanonkritik utgår från det faktum att Bibeln, med en central status i synagoga och kyrka, där ses som helig text. Kanoniska texters auktoritet gör att de läses med andra förväntningar, och med en mottaglighetsgrad som andra texter sällan når. De heliga texterna tolkas utifrån en trosövertygelse, alltså utifrån vissa förkunskaper, utvecklade i församlingssamfund.¹⁴ Kanonkritiken analyserar de kanoniska bibeltexterna i ljuset av övriga bibliska texter, snarare än i dess historiska kontext. Betoningen ligger på relationen mellan texten och läsaren/mottagaren, vilket naturligt tangerar receptions-kritiken. Fokus är inte på tolkning i förhållande till författarens/redaktörens intention, utan på mottagarens interaktion med texten, och i förlängningen hur texten bearbetas i förhållande till bibelkanon i stort. Kanonkritiken är öppet teologisk i sitt närmande av texterna och ser Bibeln som ett verktyg för att förstå Guds vilja.¹⁵ Se även kapitlet om Tidigare forskning, där fler rön kring receptionsteori och receptions-historia presenteras.

I uppsatsen brukar jag en receptions-kritisk metod. Jag vill undersöka hur Jona bok, i sin respektive tradition, har tagits emot och tolkats i utvalda antika kristna respektive judiska primärkällor. Metoden blir då att granska texterna utifrån vilka perspektiv som lyfts fram, vad som läggs till respektive utesluts och hur parallellerna och tolkningarna ser ut?¹⁶ I läsningen av primärkällorna, med hjälp av sekundärlitteraturen, är principen att se vilka avsnitt som, i

¹² Hayes and Holladay, *Biblical Exegesis*, 61.

¹³ Brevard S Childs, "Psalm Titles and Midrashic Exegesis." *Journal of Semitic Studies* XVI, nr. 2 (1971): 137-150.

¹⁴ Hayes and Holladay, *Biblical Exegesis*, 152-153.

¹⁵ Hayes and Holladay, *Biblical Exegesis*, 154-157.

¹⁶ Hayes and Holladay, *Biblical Exegesis*, 60-61.

respektive tradition, givits emfas. Jag har även studerat teologiska tolkningar som dessa nyckelavsnitt har givits i sin respektive tradition för att söka komma Jona boks betydelse i spåren. Denna granskning är tydligt hermeneutiskt färgad då den behandlar tolkning och reception. Är en text någonting i sig själv eller blir den till när någon tolkar den? Jag tror att ett budskap får betydelse först när det tas emot av någon. Jag vill granska hur den betydelsen ser ut i mina primärkällor. Där kan receptionen av bibeltexten i Jona bok anas.

Jag analyserar receptions-kritiskt mina primärkällor utifrån uppsatsens frågeställningar. Först ges en kortfattad beskrivning av primärkällans innehåll, där fokus ligger på det som ”sticker ut” och är som primärkällans signum/röda tråd. Då uppsatsens innehållsbeskrivningar för PRE, Josefus, Pseudo-Filon samt Hieronymus är kortfattade i förhållande till primärkällornas material, finns en mer utförlig återgivning att tillgå hos uppsatsens författare. Fler detaljer ur primärkällorna framkommer dock i analys och diskussion. Efter beskrivning av primärkällans innehåll konsulteras forskares interpretationer i min sekundärlitteratur för en analys. Detta görs med en primärkälla i taget. Det judiska respektive kristna materialet finns i var sitt kapitel som avslutas med att jag analyserar och jämför varje traditions primärkällor med varandra, i dialog med sekundärlitteratur. Utifrån vad primärkällorna fokuserar på utkristalliseras centrala temata, återgivna i tydliga underrubriker. För att tydliggöra vilka primärkällor som finns representerade under respektive punkt kursiveras de vid första förekomst under respektive tema. Dessa temata analyseras och jämförs till sist i diskussionskapitlet, där de judiska primärkällorna bryts mot de kristna och slutsatser dras, i dialog med sekundärlitteratur.

Jag övervägde inledningsvis en analysform med en systematisk genomgång av Jona bok i förhållande till varje källa. Men då alla källor inte lyfter fram allt skulle en analys vers för vers inte vara det bästa, speciellt inte då en av primärkällorna utgörs av analys utifrån ett bild- och skulpturmaterial istället för från text. Det analyssätt jag istället har valt har den fördelen att det lyfter fram det som de olika källorna/traditionerna stryker under och behandlar i olika delar. Upplägget innebär en del upprepningar, något som jag dock bedömer underlättar tillägandet av ett digert material.

1.6. Tidigare forskning

Jona bok har genererat en stor mängd litteratur, men de som specifikt receptionshistoriskt har studerat boken och som, enligt mig, givit de intressantaste bidragen kring det jag granskar i min uppsats, är de två forskare, Yvonne Sherwood och Lena-Sofia Tiemeyer, som här lyfts fram. Med i denna bild finns givetvis även de forskare som står för denna uppsats' sekundärlitteratur. Av platsekonomiska skäl återfinns dessa inte i detta kapitel, utan i anslutning till sin respektive primärkälla. Värld att speciellt nämnas här är Louis H. Feldman som är en av de fåtal som studerat Jona i Josefus sammanhang och som återfinns i kapitel 2.2.

Yvonne Sherwood, professor i bibliska och judiska studier, visar i en text från år 2000 vår tideräkning, hur olika förväntningar kan påverka receptionen, vilket får konsekvenser för tolkningen av berättelsen och vilka uttryck som den, inom respektive tradition, får inspirera till.¹⁷ Jona bok är, enligt Sherwood, Bibelns mest arketyppiska och karaktäristiska text. Jona kan till exempel läsas som Jesus Kristus eller som den främlingsfientliga juden. Jona boks berättelse följer typiska mönster, med en parallell figur i exempelvis Odysseus. Hjältarna i denna berättelsetyp är inte aktiva genom eget val utan är ålagda vissa uppgifter, så som YHWH ålade Jona att bege sig till Nineve. Hjälten kan inte påverka handlingen så mycket. Här exponeras vi som läsare för vår egen hjälplöshet.¹⁸ Vi behöver berättelser där vi kan känna igen oss, där våra rädslor får spegling, där ett lyckligt slut saknas, raka berättelser som inte backar för livets svårigheter. Här, menar Sherwood, är Jona bok originell bland övriga profetböcker. Men den pekar också på att det, bakom våra motsträviga och hårda liv, finns en Gud som alltid är större än summan av alla våra bilder av Honom.¹⁹ Jona boks Gud är komplex och överraskande; han är ett beskydd, stillar stormen, älskar Nineve och förstör kurbitsträd.²⁰ Sherwood menar att Bibelns brokiga verklighet speglar livet för människor i skilda tider och kulturer, med upprepade temata som exempelvis hjälplöshet.²¹

¹⁷ Yvonne Sherwood, *A Biblical Text and Its Afterlives – The Survival of Jonah in Western Culture* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

¹⁸ Sherwood, *A Biblical Text And Its Afterlives*, 281-282.

¹⁹ Sherwood, *A Biblical Text And Its Afterlives*, 283-284.

²⁰ Sherwood, *A Biblical Text And Its Afterlives*, 97, 284-285.

²¹ Sherwood, *A Biblical Text And Its Afterlives*, 289-290.

Lena-Sofia Tiemeyer, forskare i hebreiska och Gamla testamentet, analyserar i en artikel om Jona och utlänningarna, från år 2017 vår tideräkning, interreligiösa relationer i Jona boks receptionshistoria.²² Hon poängterar att Jona bok är fylld av utlänningar; skeppsbesättningen, nineviterna och utländska djur och växter, och frågar sig hur dessa främlingar, Jonahistoriens goda karaktärer, med fokus på religiös tillhörighet blivit behandlade av olika traditioners och tiders exegeter. Tiemeyer granskar karaktären på Jona boks interreligiösa relationer.²³ En tongivande kristen reception ser hon hos Luther, vars reception av Jona bok säger att Gud är en Gud såväl för judar som för hedningar. Tiemeyer citerar även Friedemann Golka, tysk doktor i teologi, som i Jona bok ser en speciell mötesplats för kristendom och judendom och en viktig text för det judisk-kristna religionsspråket.²⁴

I en artikel behandlar Tiemeyer det faktum att Gud ångrade sig när han skonade Nineve. Hon inleder med ett citat av Luther som menar att det är överflödigt att reflektera kring en oföränderlig Guds möjlighet att ändra sig. Tiemeyer håller inte med honom då Bibeln tydligt anger att Gud ändrade sig (Jona 3:10). Budskapet i Jona bok är tydligt; när en människa ångrar sig avstår Gud från sin planerade förstörelse. Gud önskar liv, inte död. Men om Gud är allvetande skulle han från början veta vad som skulle hända. Kan utsagan om en allvetande Gud samexistera med utsagan om en Gud som hör en ångerfull bön och som kan ändra sig?²⁵ Tiemeyer hävdar att man endast med en öppen teistisk ansats i förhållande till Jona bok kan ana ett teologiskt konsekvent narrativ. Berättelsens röda tråd är Guds nådefulla karaktär som endast upprätthålls genom det faktum att Gud kan ändra sig. Guds förmåga att ändra sig är en lika viktig egenskap som någon av hans övriga barmhärtiga egenskaper, beskrivna i Andra Moseboken.²⁶ I en annan artikel problematiserar Tiemeyer det faktum att fisken, som från första början är Guds lydiga tjänare, efter hand förvandlas till ett monster, en dödssymbol.²⁷

²² Lena-Sofia Tiemeyer, "Jonah and the Foreigners: Interreligious Relations in the Reception History of the Book of Jonah," i *Interreligious Relations -Biblical Perspectives*, red. Hagelia and Zehnder (London: Bloomsbury T& T Clark, 2017), 259-279.

²³ Tiemeyer, "Jonah and the Foreigners", 259.

²⁴ Tiemeyer, "Jonah and the Foreigners", 260.

²⁵ Lena-Sofia Tiemeyer, "When God Changes his Mind: A Theological Exploration of Jona 3:9-10 and 4:2" i *Orden är dig mycket nära*, red. Birger Olsson and James Starr (Skellefteå: Artos, kommande), 1-2.

²⁶ Tiemeyer, "When God Changes his Mind", 22-23.

²⁷ Lena-Sofia Tiemeyer, "Jonah and His Fish: The Monstrification of God's Servant in Early Jewish and Christian Reception History", i *Fallen Animals: Art, Religion, Literature*, red. Zohar Hadromi-Allouche (Ecocritical Theory and Practice: Lanham, MD: Lexington Books, 2017), 47-70.

Jonas fisk har, genom sin receptions historia, gjort en förvandlingsresa, i en paradoxal mångfald av betydelser som ligger i linje med bibeltexten.²⁸

1.7. Jona bok – en sammanfattning

Då Jona bok är mina primärkällors primärkälla vill jag här nämna något översiktligt om den. Enligt Andra Kungaboken 14 var Jona profet i Nordriket under kung Jerobeam II:s regeringstid, cirka år 783-745 före vår tideräkning. Något övrigt om Jona vet vi inte, förutom det som framgår av själva Jonaboken, där varken uppgift om tillkomsttid eller om den historiske författaren finns.²⁹ Jona bok skrevs ursprungligen på hebreiska. Det som i uppsatsen omtalas som ”Jona bok” syftar på bibelboken.

Sammanfattning av handlingen:

- 1: Jona kallas av Gud att predika i Nineve, men flyr med ett skepp och kastas över bord i en storm.
- 2: I havet uppslukas Jona av en stor fisk. I fiskens buk ber Jona en bön. Efter tre dygn kastar fisken upp Jona på land.
- 3: Jona kallas ånyo och predikar i Nineve, varpå folket omvänder sig genom Guds skonsamhet.
- 4: Jona grämer sig och samtalar med Gud.³⁰

²⁸ Tiemeyer, ”Jonah and His Fish”, 64-65.

²⁹ LarsOlov Eriksson and Åke Viberg, *Gud och det utvalda folket – inledning till Gamla testamentet* (Stockholm: Verbum förlag, 2009), 165-166.

³⁰ Eriksson and Viberg, *Gud och det utvalda folket*, 165.

2. Analys av judiska källor

2.1. Pirkê de Rabbi Eliezer

Midrashen Pirkê de Rabbi Eliezer (PRE) från första till andra århundradet vår tideräkning behandlar bland annat Jona bok. PRE anger Rabbi Eliezer (Israel ca år 200 vt) som författare, men midrashen kan även härröra från en skola kring mästaren. Primärkällan granskas i en engelsk översättning av Gerald Friedlander från 1916.³¹ Ordet midrash kommer från det hebreiska ordet *midrâs* som betyder att söka, utforska. I postexilisk tid utvecklades två sorters midrash: aggadah (etisk, förklarande utläggning av narrativt material) och halakah (utläggning och konkretisering av lagmaterial). Midrasherna, länge traderade muntligt, började nedskrivs under andra århundradet vår tideräkning.³²

2.1.1. Beskrivning av primärkällans innehåll

I den typiska aggadiska midrashen PRE (kap. 11, 43), liknar Jonaskildringen bibelbokens, även om nytt material och nya perspektiv adderas. Inledningsvis talas om att tre påbud från Gud nådde Jona. Det första, att han skulle gå till Israels kung, fullgjorde han och profetian uppfylldes.³³ Även det andra påbudet, att bege sig till Jerusalem och predika dess undergång, fullgjorde Jona, men då staden ändå benådades av Gud kallades Jona en ljugande profet. Vid Guds tredje påbud, om Nineve, fruktade Jona att detta skulle hända igen.³⁴ Därför flydde han med skeppet, en modell av världen med dess 70 nationer, representerade i de 70 sjömännen.³⁵ Gud hade planerat en storm som uppkom. Medan Jonas skepp var nära att förlisa passerade andra skepp lugnt.³⁶ PRE följer sedan bibelberättelsen i besättningens behandling av Jona.³⁷ Jona befanns skyldig och kastades i havet. Ett par gånger drog de upp Jona igen, men stormen tilltog. De kastade då slutgiltigt Jona i havet, som därmed lugnade sig. Gud hade förberett en stor fisk att sluka Jona. Den var som en synagoga med två ögon som fönster vilka gav Jona

³¹ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), sökt februari - maj 2018, (hänvisning till webbadress i kap. 6.2.).

³² Roland K. Harrison, "Midrash" i *The International Standard Bible Encyclopedia*, tredje bandet (Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1986), 351.

³³ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), kap 11, inledande del.

³⁴ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), kap 11, inledande del.

³⁵ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 66 Rabbi Eliezer.

³⁶ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 67 The History of Jonah.

³⁷ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 68 Rabbi Eliezer.

ljus.³⁸ Speciellt stor är utbroderingen av Jonas vistelse i fiskens buk och skildringen av de lärdomar han då vann, till exempel i uppgörelsen med Leviatan.³⁹ I djupen mötte Jona Leviatan som han skulle binda och föra upp till de rättfärdigas fest. När Jona visade upp Abrahams förbund flydde Leviatan två dagsresor före honom.⁴⁰ I det var fisken befriad från Leviatans gap och visade Jona djupen, med scener ur Exodus och bilder av jordens och templets grund.⁴¹ Jona bad ur djupen till Gud att återföra honom till livet.⁴² Fisken spottade då upp Jona på land vilket blev till världens frälsning, då skeppsbesättningen vid den synen vände om till Gud och begav sig till Jerusalem som proselyter.⁴³ Jona begav sig till Nineve och predikade om dess förstörelse. Staden gjorde bot och bättring. Här behandlas även begreppet omvändelse och Israel uppmanas att omvända sig av rätt anledning; inte exempelvis på grund av nöd eller förtryck utan för att man älskar Herren.⁴⁴ Herren ångrade det onda han tänkt göra i Nineve och var nådefull i fyrtio år. Till sist anger PRE att Nineve, efter de fyrtio åren, återvände till än värre synd, och uppslukades av sheol.⁴⁵ (Sheol.)⁴⁶

2.1.2. Beskrivning av sekundärlitteraturens analys

I detta avsnitt presenteras Yvonne Sherwoods rön kring PRE och Jona,⁴⁷ med inslag även av annan sekundärlitteratur.

PRE diskuterar midrasher som identifierar Jona som Messias och som ger honom vissa messianska funktioner. Jona kopplades till övervinnandet av Leviatan och till Israels frälsnings dag- Försoningsdagen. PRE lyfter även fram det faktum att de kristna förbinder Jona med Kristus. Fisken som kristet messianskt emblem kan då vara förknippade med

³⁸ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 69 The History of Jonah.

³⁹ David Hedegård and Aapeli Saarisalo, "Leviatan" i *Biblisk uppslagsbok – En handbok för bibelläsare* (Uppsala: EFS- förlaget, 1978), 629. "Leviatan är ett namn i Bibeln som betecknar farliga, vidunderliga djur, som i Jobs bok en krokodil, eller i Psaltaren ett stort havsodjur, alternativt en bild av Egyptens tyranniska makt. I Jesaja får Leviatan föreställa alla världsmakter som var fientliga mot Guds folk."

⁴⁰ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 70 Rabbi Eliezer.

⁴¹ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 70 Rabbi Eliezer.

⁴² *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 71 The History of Jonah, 72 Rabbi Eliezer.

⁴³ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 73 The History of Jonah.

⁴⁴ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 342 Rabbi Eliezer.

⁴⁵ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 343 The Power of Repentance.

⁴⁶ Hedegård and Saarisalo, "Dödsriket", *Biblisk uppslagsbok*, 215. "Dödsriket – med detta ord återges i vår bibel det i GT förekommande hebreiska ordet *sheól* (...)."

⁴⁷ Sherwood, *A Biblical Text and Its Afterlives*, 110-131.

legenden om Jona.⁴⁸ Sherwood ser PRE som en distinkt judisk, typisk midrash, som rör sig intressant mellan rättvisa och nåd, mellan universalism och partikularism och som utan att be om ursäkt avviker från bibelberättelsen. Denna religiösa bok länkar Jona bok till ett Guds besegrande av ett apokalyptiskt kaos. Sherwood menar att Jona, liksom läsaren av PRE, lever i en rörelse mot det oundvikliga slutet samt i en tid då kaosmakten ännu inte besegrats. I PRE firas Guds makt och kommande seger, den som bringade sjömännen på knä.⁴⁹ Den förmedlar ett tröstens budskap om att kaosmakterna skall skrämmas till lydnad och om att Abrahams förbund skall förankra läsarna i den säkra traditionen.⁵⁰ PRE's huvudvärde är, enligt Sherwood, att den demonstrerar undervisning. Hon lyfter fram en berättelse ur den babyloniska Talmud där Mose plötsligt dyker upp vid Rabbi Akivas akademi som om han ville demonstrera den intima relation, inneboende i midrash, som finns mellan den bibliska texten, synagogan och läroverket. PRE skildrar fiskens mage som en skola med bra studieljus för Jona. Det goda ljuset illustrerar midrashens funktion; att öppna upp bibeltexten som en plats att studera på.⁵¹ Midrashens stora tillgång är att den intertextuellt förbinder olika bibliska scener med olika delar av traditionen, som en generativ plats där olika berättelser, likt pärlor, sätts bredvid varandra, positioner testas och nya kreationer skapas. PRE är, enligt Sherwood, en typisk midrash då den är uppbyggd på precis detta sätt.⁵²

Sherwood ser Jonas flyktmotiv som centralt, där Jona befinner sig i en omöjlig situation mellan olydnad mot Gud och dömandet av den egna nationen. Jona, med en passion för sitt eget folk, bildar klubb med figurer som Mose och David, som offrade sina liv för Israels skull.⁵³ Sherwood finner Jona boks, och då även PRE's, betoning på Nineve och Assyrien som talande. Assyrien med en nyckelroll i den hebreiska Bibeln och i Israels historia, ansvarig för exilen av Nordriket blir, enligt Sherwood, en ikonisk bild av hotet mot Israels existens.⁵⁴ Jonas budskap blir då i det närmaste perverst; att Gud nådefullt skulle skona Nineve samtidigt som hans eget folk gick mot förödmjukelse, skada och förstörelse. Det får konsekvenser om

⁴⁸ *Pirké de Rabbi Eliezer (PRE)*, 73 The History of Jonah.

⁴⁹ Sherwood, *A Biblical Text and Its Afterlives*, 110-111.

⁵⁰ Sherwood, *A Biblical Text and Its Afterlives*, 111-112.

⁵¹ Sherwood, *A Biblical Text and Its Afterlives*, 112.

⁵² Sherwood, *A Biblical Text and Its Afterlives*, 113-115.

⁵³ Sherwood, *A Biblical Text and Its Afterlives*, 120-121.

⁵⁴ Sherwood, *A Biblical Text and Its Afterlives*, 124-125.

Nineve ses som de exemplariska hedningarna eller som Israels värsta fiender.⁵⁵ I den judiska receptionshistorien läste man in historien om Nineves ånger som en kontrast till Sodoms exempel av ovilja till omvändelse från fördärv.⁵⁶ Feldman menar att Jona boks universalism stryks under genom att Gud visade generositet gentemot Nineves folk då han sände en profet till dem, något som inte hänt någon annan nation.⁵⁷ Den känsliga utsagan om att sjöfararna blev proselyter förstärks sedan av Nineves ånger och omvändelse.⁵⁸ I PRE kopplas berättelsen om Jona till firandet av den judiska kalenderns heligaste dag- Försoningsdagen- Jom Kippur.⁵⁹ Namnet kommer från det hebreiska ordet för ”försona” – *kippar*. På Försoningsdagen frambars offer för folkets synder i Jerusalems tempel. Missgärningarna lades symboliskt på en bock som drevs ut i vildmarken, till ondskans makter. Försoning är något som Gud kan åstadkomma, främst genom offerblodet.⁶⁰ Midrashen över Jona rymmer homilier som användes vid högtidens eftermiddagsgudstjänst.⁶¹ Hänvisning i PRE mellan Jona bok och Jom Kippur, samt söndagen av ånger (veckan före Försoningsdagen) finns även i kapitel 43.⁶² Enligt Feldman valdes Jona bok till att bli en del av Jom Kippur för att betona att Gud är all mänsklighets Gud, vars närvaro det är omöjligt att fly ifrån. Gud känner ömhet och förlåter dem som, i sanning, vänder sig till honom.⁶³ PRE ser universalistiskt Jona som en person, likt Moses och Abraham, med ett hebreiskt uppdrag som Guds lidande tjänare, en tjänare som även kan tolkas som Israel.⁶⁴

⁵⁵ Sherwood, *A Biblical Text and Its Afterlives*, 126.

⁵⁶ Alberto Ferreira, *Ancient Christian Commentary on Scripture: Old Testament 14 The Twelve Prophets*, red. Thomas C. Oden, (Illinois: Intervarsity Press, 2003), 23.

⁵⁷ Louis H. Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*. (New York: Yeshiva University, 1992.) Sökt februari - maj 2018, (hänvisning till webbadress i kap. 6.4.).

⁵⁸ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 21-26.

⁵⁹ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 66 Rabbi Eliezer.

⁶⁰ Håkan Bengtsson, ”Tro och liv inom judendomen” i *Jesus och de första kristna – inledning till Nya testamentet*, red. Mitternacht and Runesson, (Stockholm: Verbum förlag, 2006), 112.

⁶¹ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 66 Rabbi Eliezer.

⁶² *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 343 The Power of Repentance.

⁶³ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 29.

⁶⁴ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 68 Rabbi Eliezer.

2.2. Josefus

Den bildade judiske historieskrivaren Josefus (på latin *Flavius Iosephus*), aktad inom såväl judiska som hellenistiska kretsar, dog i början av andra århundradet vår tideräkning.⁶⁵ Jag analyserar, i engelsk översättning av teologen William Whiston (1667-1752), det avsnitt ur Josefus 20 volymer stora historiegeografiska verk som behandlar Jona; på grekiska *Ἰουδαϊκὴ ἀρχαιολογία*, *Ioudaikē archaiologia*, på latin: *Antiquitates Judaicae*, på engelska *The Antiquities of the Jews*, eller *Judisk historia*.⁶⁶ Då avsnittet är kort återges det nedan i sin helhet.

2.2.1. Beskrivning av primärkällans innehåll

Denna primärkälla ger en avskalad och komprimerad skildring av Jonanarrativet med tillägg av ett par geografiska platsangivelser. Josefus ramar, i de anslutande kapitlen, in narrativet med information om det historiska läget i Israel.⁶⁷

Josefus berättar inledningsvis om hur kung Jerobeam II, nordriket Israels regent i 40 år, vanärade Gud, hemföll åt avgudadyrkan och orsakade Israels folk 10000 olyckor. Då föreslog profeten Jona att kungen skulle anfälla Syrien, vinna, och därigenom utöka landets gränser. Dessa skulle då mer likna Israels ursprungliga gränser, sådana de såg ut under Josuas tid. Jerobeam gjorde som Jona föreslagit, och vann så som Jona hade sagt.⁶⁸ Sedan lyfter Josefus, sedan han lovat att ge en korrekt redogörelse för händelserna, fram profeten Jonas handlingar, så som han funnit dem i hebreiska böcker. Gud ålade Jona att gå till Nineves kungadöme för att berätta hur detta rike skulle förlora sitt inflytande över nationerna. Men Jona blev rädd och begav sig istället till Joppa. Där fann han ett skepp och seglade med det mot Tarsus i Kilikien. Utanför Kilikien uppkom en väldig storm som hotade sänka skeppet. Hela besättningen bad då böner och gav löften i hopp om att överleva. Jona låg dock nere i skeppet, omedveten om händelserna. Men när vågorna och vinden tilltog allt mer anade besättningen att någon ombord var orsak till faran och kom överens om att ta reda på vem. Lotten föll på Jona och de

⁶⁵ "Josephus" i *The International Standard Bible Encyclopedia*, sökt februari - maj 2018, (hänvisning till webbadress i kap. 6.4.).

⁶⁶ Josephus, *The Antiquities of the Jews*: bok nio, kapitel 10, sökt februari - maj 2018, (hänvisning till webbadress i kap. 6.2.).

⁶⁷ Josephus, *The Antiquities of the Jews*: bok nio, kapitel 10.

⁶⁸ Josephus, *The Antiquities of the Jews*: bok nio, kapitel 10.

frågade honom varifrån han kom och vad han hade gjort. Han svarade att han var hebré och den Allsmåttige Gudens profet. Eftersom Jona var orsak till stormen sade han åt dem att kasta honom i havet för att undkomma farorna. Besättningen ville först inte göra detta då de ansåg det vara en ond sak att kasta en främling överbord. Men när faran tilltog kastade de, på grund av sin rädsla och på profetens eget ord, Jona i havet, som i samma stund blev lugnt. De hebreiska böckerna skildrar sedan att Jona svaldes av en stor val. Efter att ha varit i valen i tre dygn spottades han oskadd upp på land vid Euxinsjön. Där bad han till Gud och fick förlåtelse för sina synder. Därefter gick han till Nineve och predikade att nineviterna inom en kort tid skulle förlora herraväldet i Asien. När Jona hade kungjort detta återvände han hem. Sen skriver Josefus att han återgivit det han funnit skrivet om Jona i "våra" böcker.⁶⁹

2.2.2. Beskrivning av sekundärlitteraturens analys

Här presenteras delar av Louis H. Feldmans arbete från 1992 kring Josefus tolkning av Jona bok. Feldman var historieforskare och professor i litteratur.⁷⁰

Feldman är en av de fåtal forskare som analyserat Jona i Josefus sammanhang.⁷¹ Han hävdar att det är föga förvånande att Josefus har relativt lite att säga om profeten Jona, då han ju var historiker, och inte teolog eller etiker. Det är då slående att två av de mindre profeterna, Nahum och Jona, ändå drar Josefus uppmärksamhet till sig.⁷² Detta visar att Josefus hade en tilltro till bibelbokens historiska tillförlitlighet, där inspirationen från Gud sågs viktig. Feldman hävdar att Josefus såg profeterna som sina föregångare och lärare.⁷³ Profeten Jona framställs här som en historisk figur med ett politiskt uppdrag, nära besläktad med historikern. Även om Josefus lovar att presentera vad han funnit i de hebreiska böckerna är han noggrant selektiv, tar endast med det han ser viktigt, och utelämnar mycket av det som står i Jona bok, inklusive dess huvudpoäng. Josefus lägger dock till geografiska uppgifter, som att Tarsus, i Bibeln olokaliserad, ligger i Kilikien (ett historiskt landskap i Anatolien, Mindre Asien) samt att Jona kastades upp vid Euxinsjön (Svarta havet).⁷⁴ För att måla

⁶⁹ Josephus, *The Antiquities of the Jews*: bok nio, kapitel 10.

⁷⁰ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*.

⁷¹ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 1-2.

⁷² Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 1.

⁷³ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 3-4.

⁷⁴ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 5-8.

profeten Jona mot hans historiska bakgrund inleder Josefus med bilden av profetens politiska roll under Jerobeam II (2 Kung 14).⁷⁵ Josefus kan ses ha förminskat Guds roll i Jonaberättelsen. Han var dock inte ointresserad av teologi, men ville inte beblanda trons frågor med de historiska.⁷⁶ Gud kan ses som den verkliga hjälten i Jona bok, barmhärtig mot judar (som Jona) och ickejudar (som nineviterna). Josefus skildring handlar dock mer om människor än om Gud. Guds aktioner är diffust uttryckta i Josefus avteologiserade parafraas.⁷⁷ Men medan bibelboken inte alls omnämner Jona som profet sker detta fyra gånger i Josefus korta parafraas, dock med en biblisk grund i Andra Kungaboken.⁷⁸ Josefus vill förmedla en sann profetia som håller hoppet om Assyriens fall vid liv, vilket kan vara skälet till att uppgifterna om Guds ånger gällande Nineve utelämnas. En sann profets utsaga kan inte motsägas av en annan profet. Nahums bok är en profetia om Nineves fall. Om Josefus parafraas slutat med att Gud skonade Nineve hade en motsägelse antytts, och de båda böckerna hade inte kunnat förenas.⁷⁹ Nu handlar Josefus utsaga om en, via Nahum, fulländad profetia.

Josefus undviker alltså att indikera nineviternas ånger och Jonas missnöje med Guds agerande. Feldman pekar på den bild som i Josefus samtid fanns av att judarna hyste omsorg och lojalitet endast inom gruppen och hatade utomstående, vilket påverkade hur Josefus utformade sina skrifter. Bibelberättelsens universalistiska attityd om Guds barmhärtighet mot både judar och hedningar verkar ha varit ett effektivt svar på denna negativa syn på judar. Dilemmat är att bibelberättelsen på samma gång verkar stärka den misantropiska sidan genom att måla fram Jonas ilska över Guds barmhärtighet mot Nineves folk. Judarna ställs dessutom i dålig dager i jämförelsen med de ångerfulla assyrierna. Skulle Josefus framhävt Nineves omvändelse skulle han visat ett storsinne, men samtidigt riskerat att bli illa sedd av sina medjudar. Därmed hoppade han helt över resultatet av Jonas predikan i Nineve,⁸⁰ liksom detaljen om sjömannens omvändelse (Jona 1:16). I samtida litteratur anas ett konkurrenständande gentemot judarna som i samband med en nedgång i den romerska religiositeten sökte omvända ickejudar till tron. Josefus ville inte förolämpa sina romerska

⁷⁵ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 5-8.

⁷⁶ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 8-11.

⁷⁷ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 8-11.

⁷⁸ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 5-8.

⁷⁹ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 11-14.

⁸⁰ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 16-21.

läsare och var därmed försiktig med att antyda proselyteri.⁸¹ Josefus skrev mestadels för en ickejudisk publik, och tenderade att nedgradera mirakel, dock inte i berättelsen om fisken, kanske för att den var så känd. Men medan bibelboken talar om att Jona bad i fiskens buk, låter Josefus bönen ske först när Jona kastats upp därur.⁸² Via Josefus val av namn för nineviterna, ”Ninos kungarrike” som hänvisar till gamla gudalegander i grekisk mytologi, kan en vädjan till den hellenistiska befolkningen anas. I Jona bok läser vi att sjömännens ovilja att kasta Jona över bord byggde på rädslan att döda en oskyldig (Jona 1:14). Hos Josefus handlar det snarare om en rädsla för att vara ogästvänlig, vilket anknyter till den antika grekiska synen på bemötande av främlingar. Detta kan ses som ett stänk av hellenisering av berättelsen, menar Feldman.⁸³

2.3. Pseudo-Filon

Pseudo-Filons homiletiska skrift med titeln *On Jonah*, (armeniska *De Jona*) har analyserats i en tysk översättning av Folker Siegert, professor inom judendom och Nya testamentet, utgiven 1980.⁸⁴ Datering av primärkällan är osäker, liksom ursprungsort. Siegert placerar texten ursprungligen i den hellenistiska staden Alexandria före det tredje århundradet vår tideräkning.⁸⁵ Väldigt få antika judiska predikningar, översatta från originalspråket, är bevarade i sin helhet in i vår tid. Detta gör Pseudo-Filons predikningar, bevarade på och översatta från armeniskan, mycket intressanta.⁸⁶ De grekiska originalen har dock gått förlorade.⁸⁷ Pseudo-Filon skall inte förväxlas med den grekisk-judiske filosofen Filon av Alexandria.

⁸¹ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 21-26.

⁸² Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 14-16.

⁸³ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 26-29.

⁸⁴ Folker Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I: Ps.-Philon, "Über Jona", "Über Simson" und "Über die Gottesbezeichnung Wohltätig verzehrendes Feuer"* (Tübingen : Mohr, 1980).

⁸⁵ Folker Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II: Ps.-Philon, "Über Jona", "Über Simson" und "Über die Gottesbezeichnung Wohltätig verzehrendes Feuer"* (Tübingen : Mohr, 1980), 40-51.

⁸⁶ N. R. M. De Lange, "Pseudo-Philon: Prédications Synagogales." Recension i *The Journal of Theological Studies* Volym 52, utgåva 1 (2001): 321-322.

⁸⁷ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 1.

2.3.1. Beskrivning av primärkällans innehåll

Bibelbokens narrativ bildar en stomme kring vilken Pseudo-Filon bygger sin digra predikan. Jona kallades av Gud, den människoälskande och nådige, till det sjuka Nineve i behov av bot.⁸⁸ Både Gud och Jona visste vad som skulle hända med staden, vars största problem var att den otacksamt missbrukade sina gåvor.⁸⁹ Då Jona såg hur staden, efter hans predikan, skulle förbli intakt⁹⁰ flydde han till havs, från den som man inte kan fly ifrån, och gick ombord på ett skepp. Havet, Guds lydiga tjänare, började då ryta.⁹¹ Sjömännen bad förgäves.⁹² De pekade ut Jona som skyldig⁹³ och uppmanade honom att be till sin Gud.⁹⁴ Profeten svarade att han var Herrens tjänare, men teg först om sin skuld och flykt. Guds dom kom dock via de fromma männen på skeppet, det dolda avslöjades.⁹⁵ Profeten var nu i sjömännens händer. Eftersom de inte ville se någon död eller skadad försökte de ta sig till land, men förgäves.⁹⁶ De vädjade då till profeten om medkänsla, varpå han kastade sig själv i vågorna till deras befrielse.⁹⁷ Gud bevarade sin bristfällige profet på denna resa som kom att innebära utbildning och läkedom, och gav honom nya förtroenden. Jona omslöt nu av ett nytt skepp, fisken, ett straff med vilket Gud räddade honom, en bekväm farkost genom vilkens ögon han såg ner i djupen och fick ana det osynliga.⁹⁸ Jona bad från fiskens buk, med hjälp av dess mun, att han ångrade sina felsteg. Han bekände att han insåg att man inte kan fly Guds blick och att han ödmjukt och med hjärtats tacksamhet ville tjäna Gud.⁹⁹ Gud visade i denna resa både allvar och nåd.¹⁰⁰ Vistelsen i fiskens buk gjorde att Jona såg Guds nåd tydligare,¹⁰¹ en Gud som vill liv, som svarar syndaren och vars kärlek överträffar straffen. ”Gud straffar syndaren rätteligen med ilska, men han tröstar också med en kunglig mildhet.”¹⁰² Jona fick se

⁸⁸ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 9.

⁸⁹ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 10.

⁹⁰ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 11.

⁹¹ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 12.

⁹² Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 13.

⁹³ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 13.

⁹⁴ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 14.

⁹⁵ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 15.

⁹⁶ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 16.

⁹⁷ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 18.

⁹⁸ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 19.

⁹⁹ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 20.

¹⁰⁰ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 21.

¹⁰¹ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 22.

¹⁰² Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 23.

att skapelsen är ett tecken på Guds nåd och omsorg, som genom historien visats Noa, patriarkerna¹⁰³ och Daniel.¹⁰⁴

Gud hörde Jonas bön och befallde odjuret att spotta upp Jona på land. Tacksam och ivrig begav han sig till Nineve och predikade omvändelse.¹⁰⁵ Han förkunnade stadens tid begränsad till tre dagar.¹⁰⁶ Nineviterna tog till sig hans ord, samlades och bad botfärdigt till Gud om nåd. Profetens predikan ledde folket rätt.¹⁰⁷ De förstod att de, genom att se Guds gåvor i skapelsen, kunde ana och lära känna den osynlige.¹⁰⁸ Gud, som skickade domen, drog nu tillbaka den.¹⁰⁹ Profeten kunde, som Guds tjänare, be för de som inte själva vågade.¹¹⁰ Folket, hög som låg, vände om till Gud i rannsakan, fasta och bön. Till och med husdjuren stödde dem i bönen. De förblev vid liv,¹¹¹ och ville nu vittna om Guds generositet genom att göra goda gärningar.¹¹² Profeten förväntade katastrofscener men bevittnade, från ett kurbitsträds skugga, en stad i glädje. Han kom då åter in till staden, fylld av sorg över att hans profetia inte uppfyllts¹¹³ och över att hans anseende var hotat.¹¹⁴ Men genom sjöäventyret fick profeten bli en lärare i att inte fly ifrån Gud, allas förlossare. Gud kom nu till profeten för att visa honom hans sjukdom.¹¹⁵ Gud visade på Nineves omvändelse som frukten av Hans kärlek och av Jonas förkunnelsegärning, och att ansvaret för Jonas anseende låg hos Gud som sänt honom att predika. Gud talade om sin befogenhet att ändra sina beslut.¹¹⁶ Guds plan med Jonas predikan var inte att förstöra staden, utan att kalla den till omvändelse och förvandling. Förstörelsen inföll och Jonas profetia blev uppfylld genom att stadens destruktiva leverne upphörde. ”Men själva staden blev ju inte förstörd”, säger du. Nej, men staden har omvänts till fromhet genom din förkunnelse. En mur är lätt att riva ned. Men en omvändelse från en skadlig mentalitet är

¹⁰³ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 24.

¹⁰⁴ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 25.

¹⁰⁵ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 26.

¹⁰⁶ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 27.

¹⁰⁷ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 28-29.

¹⁰⁸ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 31.

¹⁰⁹ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 32-33.

¹¹⁰ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 34.

¹¹¹ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 35.

¹¹² Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 36-37.

¹¹³ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 37.

¹¹⁴ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 38.

¹¹⁵ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 41.

¹¹⁶ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 42.

ett verk av en gudomlig hand.”¹¹⁷ Jona var ännu vred. Då skadade Herren kurbitsträdet och profeten började klaga. Herren sade: ”Du, profet, har busken kär som du inte själv uppbringt, men för mig är människosläktet kärt. Om du vill predika om den människovänliga Guden kan du inte ha kreatur mer kära än människor. Skulle jag, som har omsorg om Nineves folk, se till att din predikan förstördes?”¹¹⁸ ”Hur skulle jag kunna hålla fast vid dödsdomen över dem som förändrat sina liv? För som de tidigare sätten att leva hade förtjänat en hård predikning, så förtjänar de botfärdiga nineviterna en predikan om Guds kärlek till mänskligheten.”¹¹⁹ Pseudo-Filon pekar på faran att, som Jona gjorde gällande Nineve, peka ut sjukdomen och ondskan hos andra, för att sedan inte upptäcka den hos sig själv. Han pekar på att det, genom ångern, alltid finns en väg tillbaka till den Gud, läraren, som finns med i livets/skolans olika skeden, och att man inte kan, eller behöver, fly från honom. Livets främsta lärdomar/dygder är kärlek, tacksamhet och ödmjukhet.

2.3.2. Beskrivning av sekundärlitteraturens analys

Här presenteras delar av Folker Siegerts rön kring Pseudo-Filons predikan om Jona. Siegert har både översatt och skrivit en kommentar till denna predikan i ett material utgivet 1980,¹²⁰ med syftet att belysa vilken teologi över Jona som uttrycktes i den antika synagogan.¹²¹

Nineve är enligt Pseudo-Filon besläktad med alla städer. Stadsmotivet där Gud och människor ingår är i grunden en polyteistisk bild från den grekiska mytologin.¹²² Den fördes in i judiskt tänkande och blev monoteistiskt accentuerad. Pseudo-Filons monoteism visar dock hellenistisk färg i talet om Gud som kosmisk och universums Herre och så vidare.¹²³ Gud som räddare är ett av Pseudo-Filons älsklingsbegrepp.¹²⁴ Pseudo-Filon återkommer även frekvent, som ett övergripande predikotema, till Gud som människovän. Uttrycket är grekiskt till ursprunget; exempelvis Apollon omtalades som just människovän.¹²⁵ Siegert hävdar att den

¹¹⁷ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 43-44.

¹¹⁸ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 45-47.

¹¹⁹ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 48.

¹²⁰ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*.

¹²¹ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 1.

¹²² Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 101.

¹²³ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 101-102.

¹²⁴ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 105.

¹²⁵ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 106.

judiska monoteismen här blir ännu tydligare, när den transcendente Guden även är Människovännen.¹²⁶ Initialt indikerar både bibelboken och Pseudo-Filon att Jona trodde sig kunna fly från Gud.¹²⁷ Pseudo-Filon uttrycker sedan tydligt att Gud använde flyktens resa som redskap för att öka Jonas klarsynthet och kunskap.¹²⁸ Då Jonas rykte och position i profetkanon skulle skyddas, förklaras Jonas vägran att gå till Nineve med hans stora kärlek till Israel. Pseudo-Filon indikerar att Jona, genom profetisk klarsyn visste att Nineve skulle räddas.¹²⁹ Därmed skulle Israel, som inte hörsammat profeternas varningar, ogynnsamt jämföras med Nineve. Synen fanns även på att den gudomliga uppenbarelsen (*Shekinah*) inte skedde utanför Israels land. Kanske hoppades Jona kunna fly från den, genom att resa med skeppet.¹³⁰ Den rabbiniska traditionen anger flera förståelser av motivet för Jonas flykt. Vissa rättfärdigar Jonas flykt som något mycket ädelt och placerar honom i nivå med Mose, i självuppoftningens perspektiv.¹³¹ Här lyfter Siegert fram att Pseudo-Filon, till skillnad från Jona bok, säger att profeten själv störtade sig i havet istället för att bli kastad över bord. Självuppoftandet var på Pseudo-Filons tid ett etiskt- religiöst ideal.¹³² Inför Nineves folk fick Jona sedan bli ”en lärare i att inte fly från Gud”. Siegert menar att detta är en slags formel över profetens lärdom.¹³³ Pseudo-Filon slår tidigt an huvudtemat; skapelsen, som intimt är förknippat med och motiverat av skådandet. Siegert ser hos Pseudo-Filon inställningen att när människan i glömska vänt sig bort från Gud väcker skapelsen en tacksamhet som bringar människan tillbaka till Gud, skapelsens Byggmästare.¹³⁴ Genom skapelsen kan människan lära känna Gud och lära sig om rättvisa och godhet. Parallella tankar lyfter Siegert fram hos bland andra Homeros. Samtidigt som skapelsen är ett tydligt tecken på Guds kärlek noterar Siegert att Pseudo-Filon betonar Guds osynlighet.¹³⁵

Pseudo-Filon framställer besättningen som fromma män. Genom att endast uttrycka att de formade sina händer till bön undviks det direkta talet om polyteism, något som bibelboken

¹²⁶ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 107.

¹²⁷ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 109-110.

¹²⁸ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 16-21.

¹²⁹ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 10.

¹³⁰ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 16-21.

¹³¹ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 113-114.

¹³² Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 134.

¹³³ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 206.

¹³⁴ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 110-111.

¹³⁵ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 186.

(Jona 1:5) och PRE tydligt antyder. Siegert ställer sig frågan om Pseudo-Filon tänkte sig en judisk besättning.¹³⁶ Profetens smärta mynnar sedan ut i en självvranssakande dialog med Gud. Jona antyds som inhuman i sina ställningstaganden, där han hade sitt anseende i främsta rummet.¹³⁷ Pseudo-Filons skildring av Jonaberättelsen slutar som i bibelboken – mitt i Guds pågående dialog med Jona. Siegert menar att Pseudo-Filon med detta slut stryker under den positiva ton han, som en röd tråd, fört genom sin predikan: ”die Predigt von Gottes Menschenliebe” – ord om den människoälskande Guden. Det viktigaste får avsluta predikan.¹³⁸

2.4. Jämförelse och analys av judiska primärkällor i dialog med sekundärlitteraturen

2.4.1. Flyktmotiv

Enligt *PRE* hade Jona redan ett rykte om sig att vara en falsk profet sedan han profeterat Jerusalems undergång, och staden blev benådad. När Jona sen skulle bege sig till Nineve var han rädd för att återigen framstå som en falsk profet.¹³⁹ Jona var rädd om såväl sin profetgärnings rykte som möjligheten att predika om Gud.¹⁴⁰ Siegert visar att *Pseudo-Filon* indikerar att Jona, genom profetisk klarsyn, visste att Nineve skulle räddas.¹⁴¹ Jonas vägran att gå till Nineve förklaras så med hans stora kärlek till Israel. De benådade nineviterna skulle ogynnsamt jämföras med Israel, som inte hörsammat profeternas varningar.¹⁴² *PRE* anger förvisso att Jerusalem hade blivit benådat vid Guds andra kallelseuppdrag till Jona. Men i *PRE* kapitel 43 stryks det även under att Israel uppmanas att omvända sig av rätt anledning; inte på grund av nöd eller förtryck, exil och svält, utan för att man älskar Herren.¹⁴³ Jag uppfattar här att den judiska traditionen rymmer en hel del självkritik. Synen fanns också på att den gudomliga uppenbarelsen (*Shekinah*) inte skedde utanför Israels land, vilket kan vara ytterligare ett flyktskäl. Jona hoppades kunna fly från Guds kallelse och uppdrag genom att

¹³⁶ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 123.

¹³⁷ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 207-208.

¹³⁸ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 218-219.

¹³⁹ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 11-14.

¹⁴⁰ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 11-14.

¹⁴¹ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 10.

¹⁴² Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 16-21.

¹⁴³ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 344 Rabbi Eliezer.

resa med skeppet.¹⁴⁴ Jonas rykte skulle även skyddas eftersom han hade en plats i profetkanon.¹⁴⁵ Pseudo-Filon anger också att Jona säger: ”Jag flydde inte bara för att förkunna Guds kärlek till jordens människor, utan även hans makt över havet.”¹⁴⁶

Flyktfrågan är både central och gåtfull hävdar Sherwood, där Jona kan ses fångad i en omöjlig situation emellan olydnad mot Gud och dömandet av den egna nationen. I sin passion för sitt folk bildar Jona klubb med figurer som Mose och David, som offrade sina liv för Israels skull.¹⁴⁷ *Josefus* anger kort och gott att flyktmotivet var rädsla.¹⁴⁸ Måhända syntes den svåra uppgiften honom övermäktig. Jag finner det som Siegert hävdar övertygande; att motiven till Jonas flykt är baserade på den syn som profeten, via Guds försyn, fick se av ett benådat Nineve. Motiven för Jonas flykt har dryftats mycket och Siegert nämner att judisk tradition anger flera förståelser. En av dem är att Jona misstänkte att nineviterna skulle vara mer redo för botgöring än Israel självt. Han ville då, via sin flykt, bespara sitt folk Israel skammen att bli föremål för Guds vrede.¹⁴⁹ Jag finner de judiska primärkällornas mest tongivande flyktmotiv i rädslan för förlorat anseende, både vad gäller Jona själv och även nationen Israel. Hos Pseudo-Filon skymtar dock ett missionerande universalistiskt drag fram.

2.4.2. Synen på sjömännen

Synen på sjömännen är en spännande punkt av likheter och skillnader. Sjömännen framställs lite olika i förhållande till religion. *PRE* hävdar att skeppet var som en modell av världen, med en representant för var och en av mänsklighetens 70 nationer ombord. Det står även tydligt att varje sjöman åkallade sin gud.¹⁵⁰ *Pseudo-Filon* är däremot klart försiktigare med att ange sjömannens ursprung och religion. Där står kort och gott att sjömännen formade sina händer till bön.¹⁵¹ *Pseudo-Filon* omtalar besättningen som fromma män, genom vilka Guds dom förmedlades.¹⁵² Siegert menar i sin kommentar att *Pseudo-Filon*, genom att uttrycka att de formade sina händer till bön, undviker det direkta talet om polyteism. Här ser jag i min analys

¹⁴⁴ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 16-21.

¹⁴⁵ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 16-21.

¹⁴⁶ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 38.

¹⁴⁷ Sherwood, *A Biblical Text and Its Afterlives*, 120-121.

¹⁴⁸ Josephus, *The Antiquities of the Jews*: bok nio, kapitel 10.

¹⁴⁹ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 113-114.

¹⁵⁰ *Pirké de Rabbi Eliezer (PRE)*, 67 *The History of Jonah*.

¹⁵¹ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 13.

¹⁵² Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 15.

en skillnad från Jona bok och i PRE, där polyteism tydligt antyds. Då Pseudo-Filons predikan knappt rymmer någon antydning till hednisk religiositet, ställer Siegert sig frågan om Pseudo-Filon tänkte sig en judisk besättning.¹⁵³

Utvecklingen i tro, där sjömännen efter hand fick upp ögonen för Israels Gud, är central i Jonaberättelsen.¹⁵⁴ Detta ser jag även knyter an till utbildningstanken. Men proselytuppgifterna, som förstärks i och med Nineves ånger, är känslig, menar Feldman och kopplar till PRE's uppgifter om att sjömännen efter omvändelsen tog sig till Jerusalem, lät omskära sig, och fullbordade sin omvändelse.¹⁵⁵ Efter att sjömännen sett undret när fisken spottade upp Jona på land, lovade de att föra sina familjer till Jonas Gud¹⁵⁶ och kallades rättfärdiga proselyter.¹⁵⁷ Feldman lyfter fram att judar, i denna tid, sökte omvända ickejudar till tron i samband med en nedgång i den romerska religiositeten. Detta ledde till bitterhet och ett konkurrenstänkande gentemot judarna. Källor visar att den judiska proselytrörelsen blev än mer effektiv efter templets förstörelse år 70 vår tideräkning. Mot denna bakgrund skall vi kanske förstå *Josefus* försiktighet med att antyda proselyteri, där han utesluter att nämna såväl sjömannens som Nineves omvändelse. Han var troligen rädd för att förolämpa romarna.¹⁵⁸ PRE däremot betonar som noterat sjömannens slutliga omvändelse till judendomen. Detta hävdar jag är en intressant och viktig distinktion källorna emellan.

2.4.3. Koppling till andra figurer/bilder

Min analys visar att bruket av andra gammaltestamentliga bilder är ett genomgående drag i de judiska primärkällorna. *Pseudo-Filon* hänvisar till exempel till Noa, som också räddades genom en vattenfarkost. Han talar även om Daniel i lejonkulan (Dan 6:22) och om de fromma patriarkerna som besegrade babylonierna.¹⁵⁹ Även *PRE* visar en angelägenhet att koppla ihop Jona med andra gammaltestamentliga personer/forum, till exempel med Andra Kungaboken

¹⁵³ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 123.

¹⁵⁴ William C. Williams. "Jonah" i *The International Standard Bible Encyclopedia*, andra bandet. (Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Company 1982), 1113.

¹⁵⁵ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 21-26.

¹⁵⁶ *Pirké de Rabbi Eliezer* (PRE), 72 Rabbi Eliezer.

¹⁵⁷ *Pirké de Rabbi Eliezer* (PRE), 73 The History of Jonah.

¹⁵⁸ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 21-26.

¹⁵⁹ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 24.

och kung Jerobeam II,¹⁶⁰ med Guds under med Israels folk under Exodus,¹⁶¹ med Abraham och hans förbund,¹⁶² med kung David och Manasse¹⁶³ och med Jerusalem och templet.¹⁶⁴ *Josefus* hänvisar dock, i sin korta framställning, inte till någon annan bild/person än Andra Kungaboken.¹⁶⁵ Jag tolkar detta som att Josefus, via dessa hänvisningar, ville förankra Jonaberättelsen trovärdigt och historiskt. Min analys visar att dessa kopplingar till den gammaltestamentliga kontexten bör ha varit till för att vinna legitimitet och trovärdighet inom den egna traditionen, något som underlättade tolkningen av Jona uppdrag och budskap.

2.4.4. Lärdom

Jag finner lärdom och undervisning som en tydlig röd tråd i två av mina tre judiska primärkällor. Både i *PRE*, som liknar fisken vid en synagoga, en plats där man lär sig om Gud, och hos *Pseudo-Filon*, finns utbildningsperspektivet tydligt med i Guds handlande med Jona. I *Pseudo-Filon* berättas att Gud, genom Jonas flykt och resa, ville utbilda både profeten och i förlängningen staden Nineve.¹⁶⁶ Siegert lyfter fram hur *Pseudo-Filon* tydligt uttrycker att Jonas klarsynthet och kunskap växte under flyktens resa, som för honom blev som en skola,¹⁶⁷ genom vilken profeten skulle få lära känna den människoälskande Guden.¹⁶⁸ Liksom Siegert noterar jag att Jona, genom att gå i lära hos Gud, själv, inför Nineves folk, fick bli en lärare i att inte fly från Gud. Siegert menar att detta är en slags formel där *Pseudo-Filon* komprimerar vad profeten lärt sig.¹⁶⁹ Undervisningsaspekten har även Sherwood kommenterat, där hon menar att *PRE*'s huvudvärde är dess demonstration i undervisning. Det finns i judisk tradition en nära relation mellan synagoga, den bibliska texten och skola/undervisning/läroverk. I *PRE* blev fiskens buk, som sagt, för Jona, en skola, en synagoga. Jona blev en lärd, som endast behövde bra ljus att studera i. Detta goda ljus liknar Sherwood vid midrashens roll för bibeltexten. Midrashen öppnar upp bibeltexten som en plats

¹⁶⁰ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (*PRE*), kap 11, inledande del.

¹⁶¹ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (*PRE*), 68 Rabbi Eliezer.

¹⁶² *Pirkê de Rabbi Eliezer* (*PRE*), 70 Rabbi Eliezer.

¹⁶³ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (*PRE*), 338, 340 Rabbi Eliezer.

¹⁶⁴ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (*PRE*), 71 The History of Jonah.

¹⁶⁵ Josephus, *The Antiquities of the Jews*: bok nio, kapitel 10.

¹⁶⁶ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 12.

¹⁶⁷ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 113-114.

¹⁶⁸ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 19.

¹⁶⁹ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 206.

att studera på.¹⁷⁰ Detta blir extra intressant med tanke på det som Childs säger om midrashtraditionen då han menar att den midrashiska exegetiken inte skall ses som någon postbiblisk judisk förvrängning. Den är istället en del av själva den bibliska traditionen och skall respekteras som sådan.¹⁷¹

2.4.5. Förbön

En intressant särart gällande synen på förbön noterar jag hos *Pseudo-Filon*, men inte i de övriga judiska källorna. I *PRE* och hos *Josefus* är det blott människorna som ber. Ett gemensamt drag i de judiska källorna är synen på skapelsen som Guds tjänare, som samverkar med honom enligt hans vilja. Hos *Pseudo-Filon* har jag vid närmare granskning funnit att detta emellertid går ett steg längre, in på bödens område. Den förste förebedjaren som där dyker upp är självaste fisken som hjälper till att förstärka Jonas bön, där det står att profeten använde fiskens mun som ett instrument i bönen.¹⁷² I Nineve stödde vidare folkets husdjur dem i bönen.¹⁷³ Efter detta läser vi att även Jona fick bli en förebedjare för Nineves folk: ”Om en människa, då hon skäms för sitt liv, inte vågar höja sina händer i bön, låt henne uppmana profeten att tala för sig.”¹⁷⁴ En aspekt av detta finner jag även i besättningens vädjan till Jona att be till sin Gud för allas deras säkerhet, och här finns två av mina tre judiska primärkällor representerade. Även detta är i min mening att betrakta som någon form av förbön till hebréernas Gud som kaptenen hört skulle vara stor, som det står i *PRE*. ”Han uppmanade Jona att be till sin Gud som då kanske skulle verka för ett mirakel.”¹⁷⁵ Också hos *Pseudo-Filon* skildras kaptenens vädjan på ett liknande sätt.¹⁷⁶ Jag uppfattar även att besättningens vädjan till Jona att kasta sig i vattnet, dem till räddning, kan ses som en slags förbön: ”De vädjade till profeten att visa medkänsla med besättningen, som då själv kastade sig i vågorna, och så befriade sjömännen.”¹⁷⁷ Hos *Josefus* finns ingen uppgift om att Jona av besättningen ombeds att be till sin Gud.

¹⁷⁰ Sherwood, *A Biblical Text and Its Afterlives*, 112.

¹⁷¹ Childs, ”Psalm Titles and Midrashic Exegesis.”, 137-150.

¹⁷² Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 20.

¹⁷³ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 35.

¹⁷⁴ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 34.

¹⁷⁵ *Pirké de Rabbi Eliezer* (*PRE*), 68 Rabbi Eliezer.

¹⁷⁶ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 14.

¹⁷⁷ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 18.

2.4.6. Jom Kippur

Jag söker i denna uppsats spåra bruk av Jona bok, som utifrån receptionen har startats och skapats. Jag vill därför, utifrån min granskning, nämna det bruk av Jona bok kopplat till Jom Kippur som finns inom den judiska traditionen och som pekar på ett visst receptionshistoriskt bruk. Jom Kippur, eller Försoningsdagen, är den viktigaste och allvarligaste av de judiska högtiderna, en dag av fasta, bön och gudstjänster där man i rannsakan tänker tillbaka på det år som gått, men även ser framåt och lovar att försöka leva som Gud lär och bli en bättre människa.¹⁷⁸ I *PRE* kopplas Jonaberättelsen till firandet av Försoningsdagen, där det i en kommentar anges att kapitlet om Jona utan tvekan utgjorde en av homilierna, och där Jona bok utgjorde läsningen ur Profeterna, i Försoningsdagens gudstjänst.¹⁷⁹ Där nämns även bruk av Jona bok på söndagen av ånger som inföll på sabbaten före Försoningsdagen.¹⁸⁰ Golka hävdar att judendomen teologiskt har definierat sig själv genom läsandet av Jona bok under Jom Kippur. Den där förekommande teologin om att alla människor är beroende av gudomlig förlåtelse är ett grundläggande axiom inom judendomen.¹⁸¹ Jag finner att Feldman sammanfattar anledningen till bruket av just Jona bok på Försoningsdagen på ett talande sätt; att betona att Gud är all mänsklighets Gud, vars närvaro det är omöjligt att fly ifrån. Gud känner ömhet, och förlåter dem som, i sanning, vänder sig till honom. Feldman noterar att denna anledning är påfallande frånvarande i *Josefus* framställning.¹⁸² Jag finner dock att denna skildring rimmar tydligt med *PRE*, men speciellt med *Pseudo-Filons* homiletiska skrift.

Intressant är hur *Pseudo-Filons* läsning av Jona bok kopplas till Jom Kippur. Ett inlägg i denna diskussion kommer från Daniel Stökl Ben Ezra, doktor och professor inom antik judendom och tidig kristendom. Han hävdar att det är sannolikt att *Pseudo-Filons* predikan *De Jonah* är den äldsta bevarade Jom Kippur – predikan. Detta gör han även med bakgrund i att Jona bok i dagens judendom ingår i firandet av Jom Kippur. Stökl Ben Ezra lyfter fram två riter i den offentliga fastan i *Pseudo-Filons* framställning som överensstämmer med Jom Kippur, men inte med någon annan offentlig fasta. För det första tog folk på sig festkläder i

¹⁷⁸ Hedegård and Saarisalo, "Försoningsdagen" i *Biblisk uppslagsbok*, 336-337.

¹⁷⁹ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (*PRE*), 66 Rabbi Eliezer.

¹⁸⁰ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (*PRE*), 343 The Power of Repentance.

¹⁸¹ Friedemann W. Golka, *Revelation of God – A Commentary on the Books of The Song of song and Jonah* (Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1988), 127.

¹⁸² Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 29.

ett vagt hopp om att domens dag skulle dröja. Vid dagens slut dansade de.¹⁸³ Men brukandet av festkläder motsägs av bibelboken om Jona och kan istället illustrera en samtida judisk praktik av berättelsen på Jom Kippur, menar Stökl Ben Ezra. Förutom dessa aspekter är två konceptuella motiv intressanta: Guds roll som domare är betonad. Dessutom betonas hos Pseudo-Filon att Gud vet allt, inklusive böner som betts i hemlighet, och inte uttalats i en bekännelse. Det senare motivet återfinns även uttryckligen bland annat i Jom Kippur-bönen från Qumran. Baserat på dessa iakttagelser hävdar Stökl Ben Ezra att det är rimligt att anta att Pseudo-Filons predikan inte bara är den äldsta bevarade predikan om Jona, utan även det äldsta beviset för läsning ur Jona bok på Jom Kippur samt den äldsta bevarade Jom Kippur - predikan, till och med äldre än PRE` s skildring.¹⁸⁴

2.4.7. Bokens slut

Jag vill här göra en jämförelse mellan mina judiska primärkällor gällande hur Jonaberättelsens slut skildras. Slutbudskapet hos *Josefus* är en förnyad profetia om att Nineve skulle förlora sitt herravälde över Asien. Jag noterar dock, liksom Feldman, att uppgifterna om Guds ånger gällande Nineve utelämnas. Skälet till detta kan vara att denna uppgift kunde indikera en falsk profetia. Jona hade redan, enligt *PRE*, ett rykte om sig att vara en falsk profet, då hans profeterade undergång för Jerusalem uteblev. När Jona sen skulle bege sig till Nineve var han rädd för att återigen framstå som en falsk profet.¹⁸⁵ Betoningen på Gud som all mänsklighets Gud, omöjlig att fly ifrån, ser jag klart lyser fram i Jona boks slutskildring, men befinner påfallande frånvarande i Josefus framställning.¹⁸⁶ Det enda Josefus anger i slutet är att Jona, sedan han predikat i Nineve, återvände hem.¹⁸⁷ Därmed, genom utelämnandet av de avslutande passagera, löser Josefus problemet med de teologiska resonemangen.¹⁸⁸ Feldman ser vidare att Josefus slutskildring mer är inriktad på Jona och Israel än på Nineve, speciellt då han lägger till utombibliskt material om att Jona återvände till sitt land.¹⁸⁹ I *Pseudo-Filons*

¹⁸³ Stökl Ben Ezra, Daniel. *The Impact of Yom Kippur on Early Christianity : The Day of Atonement from Second Temple Judaism to the Fifth Century*. Wissenschaftliche Untersuchungen Zum Neuen Testament , 163. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003, 57-58.

¹⁸⁴ Stökl Ben Ezra, Daniel. *The Impact of Yom Kippur on Early Christianity*, 58.

¹⁸⁵ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 11-14.

¹⁸⁶ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 29.

¹⁸⁷ Josephus, *The Antiquities of the Jews*: bok nio, kapitel 10.

¹⁸⁸ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 8-11.

¹⁸⁹ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 16-21.

predikan slutar skildringen av Jona med att Gud, som får sista ordet i en pågående dialog med Jona, förkunnar sin kärlek: ”Hur skulle jag kunna hålla fast vid dödsdomen över dem som så förändrat sina liv?” De botfärdiga nineviterna förtjänar en predikan om Guds kärlek till mänskligheten.¹⁹⁰ PRE slutar däremot med att Gud ångrade sig och var nådefull mot Nineve i fyrtio år, som dock efter denna tid återvände till än värre synd än förut, och uppslukades av *sheol*.¹⁹¹ Jag uppfattar PRE’s slutskildring, som både anger benådning och återfallande i synd,¹⁹² som en slags medelväg mellan nåden och domen, mellan den ouppfyllda profetian och den uppfyllda, mellan den sanna profeten och den falska. Som en kontext till resonemanget finns även Nahums bok, som ger en profetia om Nineves fall. Josefus budskap om att Nineve skulle förlora sitt herravälde överensstämmer med Nahum endast för att Josefus utelämnar uppgifterna om Nineves ånger och Guds nåd. Feldman noterar hur Josefus även hade kunnat undvika motsägelserna mellan Nahum och Jona genom att helt utelämna deras profetior, vilket han gjort med många andra, men inte gör med dessa.¹⁹³

Hur står sig dessa slut i förhållande till bibelbokens slut, vilken indikerar att assyrierna, genom sin ånger och omvändelse, uppvisade en större mottaglighet för budskapet om botgörelse och räddning än vad israeliterna, representerade i den ogina Jona, syntes vara.¹⁹⁴ Jonas ilska över Guds nåd mot Nineve pekar, enligt Feldman, på en fanatisk patriotism, såväl hos Jona själv, som hos det judiska folk som han representerade. Septuagintas översättning mjukar upp denna passage genom att istället uttrycka att Jona var djupt bedrövad och förvirrad. Josefus som utesluter passagen om Nineves ånger, Guds nåd och Jonas reaktion, undviker risken för en för Israel ogynnsam jämförelse med ett hedniskt folk mer hörsamma för Gud är Israel självt. Josefus ville enligt Feldman inte betrakta judarna på ett mörkare sätt än hedningarna.¹⁹⁵ Min analys visar att Pseudo-Filons slut påminner om bibelbokens då även den slutar mitt i en dialog. Också bibelboken slutar med att Gud får sista ordet, och talar om motivet bakom sitt handlande med Nineves folk, och även om sitt agerande gentemot profeten; kärleken. Kanske kan man säga att PRE uttrycker en realistisk syn både på Guds

¹⁹⁰ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 48.

¹⁹¹ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 343 The Power of Repentance.

¹⁹² *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 343 The Power of Repentance.

¹⁹³ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 11-14.

¹⁹⁴ Williams, ”Jonah” i *The International Standard Bible Encyclopedia*, 1116.

¹⁹⁵ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 16-21.

kärlek och nåd och på människors natur i sitt tal om nåd och återfall. Gång på gång återfaller människan i synd, gång på gång är hon beroende av Guds nåd och omsorg. Så kan man, hävdar jag, teologiskt se på slutet i PRE, även om det förstås också kanske fanns en strävan hos den/de som författade PRE att visa att hedningarna inte var bättre eller frommare än judarna, som även de, gång på gång, hemföll åt synden eller omvände sig av fel skäl.

Teologin är väsentlig i sammanhanget kring Jona, men även politiken. Min uppsats sträcker sig i högre grad åt det teologiska. Jag vill ändå inflika att politiken exempelvis inverkade på vad Josefus valde att ta upp eller utesluta. I det politiska spelet var det förstås svårt att från judiskt håll ta till sig att Gud skulle benåda Nineve. Detta innebar ju att de kunde komma tillbaka och ”ta kål på” Israel.

3. Analys av kristna källor

3.1. Evangelierna och Q

Denna primärkälla utgörs av de perikoper i evangelierna som nämner Jona. Dessa återfinns i Matteusevangeliet kapitel tolv, 16 samt Lukasevangeliet kapitel elva. Jag har valt att inleda det kristna avsnittet med en analys av evangelietexterna då de innehar en särställning i kristen tradition och så färgar övriga tolkningar. Primärkällan granskas i den översättning som återfinns i Bibel 2000.¹⁹⁶ Matteusevangeliet betraktas som det mest judiskt färgade av synoptikerna, skrivet för en grekisktalande, judekristen församling, med såväl judisk- som hednamission. Det lokaliseras till Syrien och dateras mellan år 80 och 95 vår tideräkning.¹⁹⁷ Lukasevangeliet uttrycker tydligt Jesu kärlek till de socialt utsatta och är skrivet för hednakristna läsare av en hednakristen. Läkaren Lukas anges i fornkyrklig tradition som författare. Lukas evangelium dateras från år 70.¹⁹⁸

3.1.1. Beskrivning av primärkällans innehåll

Sedan sade några skriftlärda och fariséer till honom: ”Mästare, vi vill se dig göra ett tecken.” Han svarade: ”Detta onda och trolösa släkte kräver ett tecken, men det skall inte få något annat tecken än Jona-tecknet. Ty liksom profeten Jona var i den stora fiskens buk i tre dagar och tre nätter skall Människosonen vara i jordens inre i tre dagar och tre nätter. Folk från Nineve skall uppstå vid domen tillsammans med detta släkte och bli dess dom. Ty de omvände sig vid Jonas förkunnelse, men här finns något som är förmer än Jona. Söderns drottning skall uppstå vid domen tillsammans med detta släkte och bli dess dom. Ty hon kom från jordens yttersta gräns för att lyssna till Salomos vishet, men här finns något som är förmer än Salomo.”¹⁹⁹

Fariséerna och sadducéerna kom fram till honom, och för att sätta honom på prov bad de att han skulle låta dem se ett tecken från himlen. Han svarade dem: ”På kvällen säger ni: Det blir vackert väder, himlen är röd, och på morgonen: I dag blir det oväder, himlen är röd och dyster. Himlens utseende kan ni tyda men inte tecknen för tiderna. Detta onda och trolösa släkte begär ett tecken, men det skall inte få något annat tecken än Jona-tecknet.” Sedan lämnade han dem och gick sin väg.²⁰⁰

29 När ännu mer folk strömmade till sade han till dem: ”Detta släkte är ett ont släkte. Det vill ha ett tecken, men det skall inte få något annat än Jona-tecknet. 30 Ty liksom Jona blev ett tecken för folket i Nineve skall Människosonen bli det för detta släkte. 31 Söderns drottning skall uppstå vid domen tillsammans med människorna i detta släkte och bli deras dom. Ty hon kom från jordens yttersta gräns för att lyssna till Salomos vishet, men här finns något som är förmer än Salomo.

¹⁹⁶ Bibelkommissionen. *Bibeln*. (Örebro: Svenska Bibelsällskapet och Libris förlag), 2000.

¹⁹⁷ Mikael Wunninge, ”Evangelierna och Apostlagärningarna” i *Jesus och de första kristna*, red. Mitternacht and Runesson, (Stockholm: Verbum förlag, 2006), 211-213.

¹⁹⁸ Wunninge, ”Evangelierna och Apostlagärningarna”, 217-219.

¹⁹⁹ Bibelkommissionen, *Bibeln*. Matt 12:38-42.

²⁰⁰ Bibelkommissionen, *Bibeln*. Matt 16:1-4.

32Folk från Nineve skall uppstå vid domen tillsammans med detta släkte och bli dess dom. Ty de omvände sig vid Jonas förkunnelse, men här finns något som är förmer än Jona.²⁰¹

Evangelieperikoperna stryker under kopplingen mellan Jona och Jesus, men ger olika skildringar av Jona teckens betydelse. Matteus har emfas på vistelsen i fiskens buk medan Lukas lyfter fram Jona inför Nineves folk.²⁰²

3.1.2. Beskrivning av sekundärlitteraturens analys

Här presenteras rön kring evangelieperikopernas tolkning av Jona av bland andra, från 1971 Richard A. Edwards, bibelforskare och doktor i filosofi²⁰³ och från 2001 av Ulrich Luz, professor i Nya testamentet. Luz bibelkommentar lägger särskild tonvikt vid receptions-historien.²⁰⁴ Ytterligare en kommentar i sammanhanget är *Ancient Christian Commentary on Scripture* om Matteuspässagen från 2001²⁰⁵ samt om Lukaspässagen från 2003.²⁰⁶

Evangeliernas bruk av Jonaberättelsen kan ses som en brygga mellan judendom och kristendom, då budskapet genast begripliggjordes för den judiska lyssnaren. Både dogmen om uppståndelsen och om trovärdiga mirakler, viktiga för den tidiga kyrkan, ströks under av Jonaberättelsen.²⁰⁷ Bo Giertz menar att evangeliernas lite olika profiler kan ha tillfredsställt olika behov och kan få komplettera varandra. Lukas lyfter fram Jona bättringspredikan som ett mäktigt tecken medan Matteus stryker under Jona skenbara död, följd av hans underbara räddning tre dagar senare. Jesus säger att hans kallelse till omvändelse och tro är ett tecken. Parallellt finns även tecknet av hans död och uppståndelse.²⁰⁸ Edwards ser att en lösning av den bristande överrensstämmelsen mellan perikoperna i Matteus kontra Lukas kring Jona

²⁰¹ Bibelkommissionen, *Bibeln*. Luk 11:29-32.

²⁰²Richard A. Edwards, *The Sign of Jonah – In the Theology of the Evangelists and Q* (Naperville: Alec R. Allenson Inc., 1971), 1.

²⁰³ Edwards, *The Sign of Jonah*.

²⁰⁴ Ulrich Luz, *Matthew 8-20, Hermeneia – A Critical and Historical Commentary on the Bible* (Minneapolis: Augsburg Fortress, 2001).

²⁰⁵ Manlio Simonetti, i *Ancient Christian Commentary on Scripture: New Testament. 1a Matthew 1-13*, red. Thomas C. Oden, (Illinois: Intervarsity Press, 2003).

²⁰⁶ Arthur A. Just Jr., i *Ancient Christian Commentary on Scripture: New Testament. 3 Luke*, red. Thomas C. Oden, (Illinois: Intervarsity Press, 2003).

²⁰⁷ R. H. Bowers, *The Legend of Jonah* (Netherlands: Martinus Nijhoff, The Hague, 1971), 23.

²⁰⁸ Bo Giertz, *Matteus till Lukas – Förklaringar till Nya testamentet* (Göteborg: Församlingsförlaget, 1984), 74-75.

tecken nås genom att bruka redaktionskritik som ett tillägg till formkritik.²⁰⁹ Han menar att det sammansatta evangeliematerialet kring Jona tecken är slutresultatet av traditionens medvetna modifikationsarbete. Här är Q- traditionen viktig, och kan ses som en nyckel till rekonstruktionen av originalet. Markusevangeliets tal om ett tecken som refuserades kopplat till berättelsen om judarnas förkastande av Kristus kan, enligt Edwards²¹⁰, och enligt Luz²¹¹, ledas till Q, som verkar ha inkluderat både judarnas vägran kopplad till Jesu uppståndelse, och en varning, speciellt till judarna. Q kopplar ihop orden tecken och Jona i en eskatologisk parallell om betydelsen av Jesu uppståndelse. Matteus har den mer omfattande redaktionen av evangelisterna som innefattar en parallell till själva Jona bok. Jona eskatologiska tecken pekar på Människosonens ankomst och lidande. Jonas vistelse i fiskbuen får berätta om Kristi återlösande gärning efter tre dagar och tre nätter.²¹²

I biblisk och judisk tradition kopplas tecken till Guds handlingar, som exempelvis miraklet vid Exodus. Matteus förstår dock tecken som något eskatologiskt. I den synoptiska traditionen beblandas inte mirakel och tecken, och Jesus hade ju redan utfört många underverk bland folket. Detta krav på tecken från fariséer och skriftlärda har med tecken från himlen att göra och om Människosonens identitet, menar Luz.²¹³ Jesus ger Jona tecken, det som för judarna var bland det viktigaste i Jonaberättelsen; räddningen efter tre dagar ur fiskens buk, som ett svar. Här är Jona bok citerad och parallellen mellan Jona och Jesu liv stryks under, och i det räddningen från graven och döden. Trots att Matteus inte nämner uppståndelsen i detta resonemang, är den tanken ändå kopplad.²¹⁴ Biskop Theodore Stratelates, (död cirka år 355 vår tideräkning), skriver:

Christ says he will spend "three days and three nights in the heart of the earth." He is referring to the end of Friday, all of Saturday and the beginning of Sunday [of the passion week], in keeping with the way people understood the beginning and ending of days.²¹⁵

I detta tecken finns en paradox gällande det judiska folket som, genom att bringa fram det utlovade tecknet, skall bli skyldiga till Jesu död. I Jesu uppståndelse skall Gud sedan korrigera

²⁰⁹ Edwards, *The Sign of Jonah*, 105.

²¹⁰ Edwards, *The Sign of Jonah*, 106-107.

²¹¹ Luz, *Mattew 8-20*, 214.

²¹² Edwards, *The Sign of Jonah*, 106-107.

²¹³ Luz, *Mattew 8-20*, 216.

²¹⁴ Luz, *Mattew 8-20*, 217.

²¹⁵ Simonetti, *Ancient Christian Commentary on Scripture: New Testament. 1a Mattew*, 256.

det onda som Israels folk gjort. Detta blir ett tecken, men inte speciellt för Israel utan snarare det tecken Israel förkastade, det blev ett tecken emot Israel.²¹⁶ Augustinus, biskop och kyrkofader (354-430 vår tideräkning) uttrycker i en predikan judarnas ställningstagande klart och ställer det skarpt i förhållande till Nineves svar: "The Ninevites heard the servant and amended their ways; the jews heard the Lord and not only did they not amend their ways but moreover they killed him."²¹⁷ Guds svar på Israels otro blev ett rop till hedningarna. Matteus perikop berör två hedningars/hednagrupper vittnesmål mot Israel; Nineves folk och Söders drottning. Söders drottning som kom från jordens yttersta gräns för att lyssna till Salomos vishet kan visa på att Guds väg nu går vidare, från Israel till hedningarna.²¹⁸ Efraim Syrianen, författare på 300- talet vår tideräkning, och även Ambrosius, biskop i Milano på 300- talet vår tideräkning, ser i Söders drottning en bild av den kristna kyrkan, en enda kropp. Ambrosius skriver i en utläggning av Lukas evangelium att liksom drottningen skall döma "detta släkte" skall kyrkan döma judarna och synagogan.²¹⁹ Matteuspassagen bjuder så en inledning till passionsberättelsen.²²⁰ Lukasperikopen ses som en äldre text än Matteus parallell.²²¹

Israels förväntningar blev det omvända; Nineve antar de rättfärdigas plats medan Israel sitter på den åtalades stol och döms. Israels dom består i dess förskjutande av Jesus. Luz lyfter fram likheter och skillnader Jesus och Jona emellan. Jona är en profet medan Jesus är Messias och Guds Son. Jesus har utfört mirakel, det har inte Jona. Jona behölls vid liv genom vistelsen i fiskens buk, medan Jesus dog på korset. Jona predikade en gång för Nineve. Jesus predikar för Israel (och hela världen) i alla tider. Jesus är förmer. Salomo står för visheten i judisk tradition, en vishet som gällde jordiska ting. Jesus är förmer än Salomo med en vishet som sträcker sig ända till det himmelska.²²² Origenes av Alexandria, exeget och teolog (100- 200-tal vår tideräkning) kallade Kristus för den sanne Salomo.²²³ Johannes Chrysostomos, biskop av Konstantinopel vid 300-talets slut vår tideräkning skriver:

²¹⁶ Luz, *Matthew 8-20*, 218.

²¹⁷ Simonetti, *Ancient Christian Commentary on Scripture: New Testament. 1a Matthew*, 256-257.

²¹⁸ Luz, *Matthew 8-20*, 218.

²¹⁹ Just Jr., *Ancient Christian Commentary on Scripture: New Testament. 3 Luke*, 196.

²²⁰ Luz, *Matthew 8-20*, 218.

²²¹ Luz, *Matthew 8-20*, 218.

²²² Luz, *Matthew 8-20*, 220.

²²³ Simonetti, *Ancient Christian Commentary on Scripture: New Testament. 1a Matthew*, 258.

For Jonah was a servant, but I am the Master; and he came forth from the great fish, but I rose from the death. He proclaimed distruction, but I am come preaching the good tidings of the kingdom.²²⁴

Matteuspassagen har blivit tolkad antisemitiskt genom tiderna, bland annat i en predikan av Chrysostomos där kristna varnas för judar. Jesu underverk bland folket var så uppenbara att man inte skulle kunna avfärda dem utan skuld.²²⁵ I en anonym predikan från aktuell tidsperiod heter det i skarpa ordalag:

”The people of Nineveh will arise at the judgement with this generation and condemn it” For they recieved the prophet, whereas the jews rejected Christ, the Lord of the prophets. Nineveh, not having been instructed by the law or the prophets or admonished by the apostles, turned to the Lord, knowing their sins. The latter , having been imbued with so many commandments of the law and the prophets, turned away from the Lord. The former, who had turn to being the people of the devil became the people of God. The latter, who had always appeared to be the people of God, within three days after Christ was crucified became the people of satan.²²⁶

Judarnas skuld blir än mer påtaglig då de dessutom kräver ännu fler tecken än de uppenbara.²²⁷ Det enda svar Jesus då kommer med, som är Jona tecken, är tecknet av kors och uppståndelse, säger Kyrillos, patriark av Alexandria (376-444 vår tideräkning).²²⁸ Det är Guds sista och djupaste tecken om frälsning för såväl Israel som för hela världen. Den kristna bilden av nåd och frälsning i Jesus har i samma stund målat upp Israels misär och katastrof. Det Jesus förkastar är tecknen som något man kräver istället för en gåva att ta emot. Luz varnar dock i sitt slutord de kristna för att bli allt för självsäkra och dömande, till exempel gentemot judarna. Då kanske domens dag visar att det är judarna som kan liknas vid nineviterna och de kristna som sitter på de anklagades bänk.²²⁹

En viktig komponent i den kristna receptionshistorien är att se att Jona bok, i den tidiga kristna kyrkan, sågs som en av de viktigaste och mest centrala av de mindre profeterna. Bakgrunden var att Jesus själv liknade sig vid Jona. De tidiga kyrkofäderna hävdade att Jona bok gav kristologin mer kött på benen, där Jona bok sågs tala exempelvis om Jesu uppståndelse och om när Jesus stillar stormen. Skeppet respektive fiskens mage representerade för kyrkofäderna Jesu korsträ och grav. Jesus var i jordelivet i syndares händer liksom Jona var utlämnad till besättningen på skeppet. Jona överlevde vistelsen i fiskens buk

²²⁴ Simonetti, *Ancient Christian Commentary on Scripture: New Testament. 1a Matthew*, 257.

²²⁵ Luz, *Matthew 8-20*, 222-223.

²²⁶ Simonetti, *Ancient Christian Commentary on Scripture: New Testament. 1a Matthew*, 258.

²²⁷ Luz, *Matthew 8-20*, 222-223.

²²⁸ Just Jr., *Ancient Christian Commentary on Scripture: New Testament. 3 Luke*, 195.

²²⁹ Luz, *Matthew 8-20*, 222-223.

och Kristus överlevde graven. I Jona 4 kan trädet, och masken som förtärde det, symbolisera Kristus som med sitt offer förtärt det gamla förbundet.²³⁰ Ett tidigt bruk av Jona bok var det eskatologiska för att understryka hoppet om uppståndelse, något som var avgörande i kristen tro. Berättelsen om Jona framfördes tillsammans med andra berättelser, exempelvis om Daniel i Lejonkulan, som exempel på Kristi uppståndelse.²³¹

3.2. Kristen konst

Denna primärkälla utgörs av antika kristna målningar återfunna i Roms katakomber, härrörande från 300-talet till tidigt 400-tal vår tideräkning. Urvalet av primärkällor i detta avsnitt utgörs av de tre målningar som Stephen J. Davis, professor i Nya testamentet och den tidiga kyrkans historia, valt ut för sin granskning.²³² Dessa väggmålningar finns i två av Roms katakomber; Sankt Peter och Marcellinus katakomb samt Callixtus katakomb.

3.2.1. Beskrivning av primärkällans innehåll

Bilderna uppvisar typiska motiv ur tidig kristen begravningskonst kopplad till Jona. Bild ett (sidan 76 i Davis artikel) visar den så kallade Jonacykeln med fyra scener ur Jonaberättelsen placerade runt en central bild av den gode Herden. De fyra scenerna är: Jona kastas över bord, Jona kastas upp av fisken, den vilande Jona samt den irriterade/frustrerade Jona. Bild två (sidan 78) visar en trescensberättelse med skeppet och sjömännen, havsodjuret som slukar Jona samt Jona i vila. Bild tre (sidan 78) visar den vilande Jona. I sina resonemang lyfter Davis även in andra bilder, reliefkonst och kontextuell litteratur. Denna primärkälla stryker, i Jonacykeln med den gode Herden i centrum, tydligt under kopplingen mellan Jona och Jesus. Av de bilder som får emfas i Jonanarrativet är den av Jona i vila mest framträdande, följd av Jona som befrias ur fiskens buk fullt bevarad och Jona som offras/offrar sig när han kastas i havet och slukas av den stora fisken. Den fjärde bilden, av den irriterade/frustrerade Jona, är inte alls lika framträdande eller frekvent förekommande. På grund av copyright kan jag inte, i

²³⁰ Ferreiro, *Ancient Christian Commentary on Scripture: Old Testament*, 23.

²³¹ Bowers, *The Legend of Jonah*, 20-23.

²³² Stephen J. Davis, "Jonah in Early Christian Art Allegorical Exegesis and the Roman Funerary Context." *Australian Religion Studies Review*, volym 13 nr 1, (2000): 72-83. Sökt februari - maj 2018, (hänvisning till webbadress i kap. 6.2.).

min uppsats, återge primärkällans bilder. Jag hänvisar därför med hjälp av sidoangivelser till artikelns webbadress, där bilderna ingår.

3.2.2. Beskrivning av sekundärlitteraturens analys

Här presenteras material ur Stephen Davis artikel från år 2000 där han har granskat allegorisk/bildlig exegetik i romersk begravningskontext.²³³

Davis inleder sin granskning med ett konstaterande: Bilder av profeten Jona återfinns ofta i väggmålningar i Roms katakomber samt i reliefskulpturer på kristna sarkofager från 300- och 400- talet vår tideräkning. Davis vill visa att dessa begravningsbilder påverkade den antika åskådarens bibeltolkning och representerar en allegorisk exegetik hos den tidiga kristenheten, med nya visuella bibelläsningar.²³⁴ Davis jämför katakombernas konst knuten till Jona med tidiga kristna författares allegoriska tolkningar. Genom att förstå dessa författares tolkningar som en tolkningsgemenskap klarnar sammanhanget kring bilderna av Jona, och förståelsen av de visuella läsningarna av Jona i denna konst underlättas. Davis argumenterar för att tidiga kristna bilder av Jona fungerade som nya läsningar av Jona bok. Dessa expanderade tydligt i jämförelse med traditionella läsningar av Jona.²³⁵ Davis analyserar begravningsbilder, mer specifikt väggmålningar samt reliefskulpturer från kristna sarkofager, ut Roms katakomber.²³⁶ Med allegori har traditionellt menats en form av symbolisk tolkning. Nyare forskning har börjat se allegorisk läsning som något som undergräver gamla tolkningar och presenterar nya radikala sådana. När profeten Jona identifieras med Kristus och uppståndelsen tarvas även ett tolkande sammanhang som diskuterar en allegorisk funktion. Davis menar att de tidigkristna bilderna av Jona måste lokaliseras i en tolkningsmiljö för att kunna säga något om de tidigkristna samhällena.²³⁷

I den allegoriska tolkningskontexten i den tidigkristna litteraturen är författare och teologer från Alexandria tongivande, som exempelvis Clemens (grekisk teolog, 150-215 vår

²³³ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 2000.

²³⁴ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 72.

²³⁵ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 72-73.

²³⁶ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 76.

²³⁷ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 72.

tideräkning). I Clemens behandling av Jona återfinns tre allegoriska motiv som, enligt Davis, påverkade Roms tidigkristnas katakombkonst:

1) Läsningen av Jona som ett tecken med hänvisning till Matteusevangeliet 12: Men medan evangelisten betonar tre dagar och tre nätter i fiskbuken, betonar Clemens istället befrielsen ur fiskens buk.

2) En grupp av bibliska befrielseberättelser som ett återkommande tolkningssammanhang: Daniel i lejongropen och de tre männen i ugnen (Dan 3:27). Kopplingar till dessa finns även hos Hippolytus av Rom (teolog, 170-235 vår tideräkning) och hos Tertullianus (teolog och kyrkofader, cirka 160-225 vår tideräkning). Hippolytus läser även Jona i ljustet av Noa. Berättelserna tydliggör också angelägenheten om det kroppsliga bevarandet och befriandet, då dessa karaktärer, liksom Jona, klarade sig oskadda.

3) Allegoriska läsningar av hednisk mytologi som ett återkommande sammanhang kring Jonaberättelsen: Clemens pekar på att Jonas konversation med kaptenen visar på besättningens embryonala Gudsmedvetande, Besättningen hyste hopp till, men trodde ännu inte på, Jonas Gud.²³⁸ Vissa filosofiska och poetiska källor sågs vara den kristna sanningen i spåren. Clemens sätt att blanda bibliska och mytologiska referenser var vanligt bland tidigkristna allegoriska författare. Detta förhållningssätt har kommit att kallas för ett dubbelt uppslag ”double impulse”, och innebär att man, samtidigt som man ville hävda de hedniska gudarnas ovärdighet, ville försvara den kristna teologin med hjälp av stöd från grekiska och romerska filosofer och poeter.²³⁹

I allegoriska läsningar av Jona bok i litteratur läst och producerad i och kring Rom under det andra och tredje århundradet, förekommer de tre allegoriska motiven nämnda ovan, bland annat hos Justinus Martyren (kristen författare och kyrkofader, 100-165 v.t.), som citerar Matteus 12 och både fokuserar på Jona som ett tecken på Jesu förestående passion, på Jonas räddning ur fiskbuken efter tre dagar, på Jonas Ninevepredikan och på hans sorg när nineviterna omvände sig. Irenaeus (fransk biskop, 130-202 v.t.) kallar Jona för ett tecken på Guds frälsning och evigt liv, och knyter Jona till andra bibliska figurer, så som Elia, Adam och Eva. Han läser Jona bok som en metafor för människans situation i syndens grepp där

²³⁸ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 73-74.

²³⁹ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 74.

Jona representerar människosläktet. Tertullianus använder också allegoriskt språk och skriver om att Jona kom ut ur fiskens buk med såväl natur, kropp som själ i behåll, som ett tecken på kroppens bevarande och uppståndelse efter döden. Jona visualiserade det som Tertullianus kallade för bevis för den framtida kroppsliga integriteten. Tertullianus sammanför Jonaberättelsen med begravningssammanhanget, där den stora fisken liknas vid en grav eller en kista. I fiskens buk förväntades Jona dö och brytas ned. Men istället bevarandes han.²⁴⁰

Bild ett (sidan 76) föreställer en narrativ Jonacykel med den gode Herden i centrum. Första scenen, där besättningen slänger Jona överbord och där man i vissa målningar ser en halv Jona som håller på att slukas, kan härledas till andra antika berättelser, som den om Jason i grekisk mytologi. Den andra scenen fokuserar på Jonas räddning ur havsodjurets buk där Jona befriad kastas upp i luften. Den tredje scenen visar Jona naken, lutandes mot en hängande växt. Signifikativt för denna bild är att Jonas ena arm är hängande över hans huvud i en viloställning. Den fjärde scenen visar en tydligt irriterad Jona under samma växt. De två första scenerna visar element som sågs som viktiga delar av Jonaberättelsen såväl för tidigkristna konstnärer som författare. Bilden av Jona under växten får däremot lite uppmärksamhet av tidigkristna författare, varför denna del, framträdande inom konsten, representerar en ny utveckling i den allegoriska läsningstraditionen kring Jona. Av de två bilderna av Jona under växten verkar bilden av en irriterad Jona vara ett sekundärt tillägg till bilden av en vilande Jona då den är sällsynt och aldrig förekommer själv. Förekomsten kan ha med en önskan att komma närmare den bibliska berättelsen, eller med konstnärens önskan om symmetri, att göra. Fyrascenskompositionen förekommer alltid i en cirkulär, och aldrig i en linjär, form.²⁴¹ Scen tre, bilden av Jona i vila, visar sig vara central i Jonacyklerna. I bilder med två eller tre sekvenser förekommer denna som den avslutande scenen. I tvåsekvensmålningarna förekommer den alltid ihop med scen två där Jona kastas upp ur fiskens inre. Tillsammans bildar de en visuell berättelse. Ingen bild visar Jonas predikan för nineviterna. Här skiljer sig skildringen av Jona i vila och dess visuella placering från det bibliska narrativet.²⁴²

²⁴⁰ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 74-75.

²⁴¹ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 77.

²⁴² Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 78.

Bild två (sidan 78) visar en trescensberättelse som förekommer såväl i väggmålningar som på sarkofagreliefer. På sarkofager är ofta bilden av den vilande Jona extra betonad, utförd med hjälp av det förkortade narrativet. Om scenen med skeppet, sjömännen och havsodjuret finns med på sarkofager tjänar dessa som ett förspel till denna scen. På det mest förkortade Jonanarrativet finns endast bilden av den vilande Jona med, där denna bild sågs säga allt som behövde sägas ur narrativet (Bild tre sidan 78). Dessa bilder är mycket vanliga. Förkortad berättelse är en teknik som här används för att ge viktiga aspekter emfas. Då denna förkortade variant av Jona-narrativet inte överensstämmer med den allegoriska läsningen av Jona i litteraturen från andra och tredje århundradet, finner vi här exempel på dess framträdande roll i den visuella återtolkningen av Jona, som nu uttrycktes i katakomberna.²⁴³ Vanliga bibliska kontextuella temata i samband med Jona i katakombernas bilder och sarkofagreliefer är framför allt bilder som handlar om befrielse; De tre männen i ugnen, Daniel i lejongropen, Mose som slår på klippan och Noas ark med flera. Andra bilder som, i katakomberna, bildar kontext till Jona är den gode Herden, Adam och Eva samt den upphöjde Lazarus. Ibland är dessa bilder inte placerade bredvid, utan mitt i ett visuellt Jonanarrativ. Detta är en teknik som framför allt användes av skulptörer, där en stor komprimering av berättelsen tarvades för en liten reliefyta. Frälsning, kroppens oskadlighet under processen och gudomlig närvaro är temata som, tillsammans med Jona, visar sig relevanta i begravningskontexten. Dessa bilder fick bemöta en oro bland gravbesökarna, som undrade över den uppståndna kroppens karaktär och skick.²⁴⁴

Mytologiska motiv framträder på de äldsta inslagen i katakomberna, där de tidigkristna konstnärerna brukat hedniska motiv i framställningen av Jona. Mest tydlig är kopplingen mellan bilden av den nakna vilande Jona och Endymion, en yngling i den grekiska mytologin som av Zeus fått välja vilken gåva han ville ha. Han valde då en evig sömn, för evigt vid liv och utan att åldras. Bilderna av en lutande Jona, med ena armen över huvudet, påminner mycket om bilder av Endymion. Adaptionen av bilder, som den av Endymion ur den grekiska mytologin, visar att den tidiga kristna begravningskulten hade en allegorisk funktion. I denna konst har berättelsen om Endymion tolkats annorlunda och brukats som en ny läsning, en

²⁴³ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 78-79.

²⁴⁴ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 79.

återläsning av Jona. Sammanhanget med den vilande Jona blir därmed en plats för en allegorisk återläsning av gamla traditioner.²⁴⁵ Bilden av Endymion som motiv i detta sammanhang stryker under hoppet om paradisisk vila, uppståndelse, den uppståndna kroppens perfektion och en viloperiod som sågs föregå den sista uppståndelsen. Målningarnas och skulpturernas placering i begravnings-sammanhang och dess bibliska och mytologiska kontext visar även upp exegetiska funderingar kring kroppens status efter döden. Här visas en ny allegorisk läsning av Jona upp, där de kristna, i en daglig realitet av död och begravning, fortfarande kunde visualisera kroppens uppståndelse.²⁴⁶ Davis vill visa att katakombkonstens bilder och figurer inte bara överensstämde med mönster ur kontextens litteratur, utan även hjälpte till att utöka dessa mönster.²⁴⁷

3.3. Eusebius Hieronymus

Denna kristna primärkälla är skriven av *Eusebius Hieronymus*, på engelska *Jerome*, präst, teolog och historiker (cirka år 331-420 vår tideräkning). Han har kallats de tidiga bibelforskarnas nestor. Mest känd är han troligen för Vulgata - en latinsk bibelöversättning. Jag analyserar hans kommentar över Jona: *Commentary on Jonah*, ur (på latin) *Opera Exegetica 6. Commentarii in Prophetas Minores*, skriven år 396 eller 397 vår tideräkning. Denna är översatt 1980 av bibelforskare Timothy M. Hegedus.²⁴⁸

3.3.1. Beskrivning av primärkällans innehåll

Hieronymus kopplar tydligt samman Jona med Jesus i denna kommentar som blev omhuldad av senare generationer.²⁴⁹ Hieronymus säger att han i sin kommentar vill tydliggöra allt från Jona bok som utan fara kan kopplas samman med Kristus.²⁵⁰ Han går igenom Jonanarrativet och lägger kontinuerligt in förklaringar och paralleller. Två tendenser är tydliga: Hieronymus

²⁴⁵ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 79-80.

²⁴⁶ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 80-81.

²⁴⁷ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 71-73.

²⁴⁸ Timothy M. Hegedus, *Jerome's Commentary on Jonah: Translation with Introduction and Critical Notes* (Victoria: ProQuest Dissertations and Theses, 1991), sökt februari - maj 2018, (hänvisning till webbadress i kap. 6.2.).

²⁴⁹ Bowers, *The Legend of Jonah*, 25-28.

²⁵⁰ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 12.

är angelägen om att knyta Jonanarrativet framför allt till Jesu passionshistoria²⁵¹, men även till andra episoder ur Jesu liv. Den andra tydliga tendensen är polemiken mot judarna baserad på perikopen från Matteusevangeliet kapitel tolv. Hieronymus skriver:

The generation of Jews is condemnd by the believing world, and while Nineve repented, unbelieving Israel parishes. They have the books, we have the Lord of the books; they have the prophets, we have the understanding of the prophets; "the letter kills" them, us "the spirit makes alive" (II Cor. 3:6); among them Barabbas the robber is let loose (Jn. 18:40), for us Christ the Son of God is set free.²⁵²

Redan i sin prolog skriver Hieronymus fram Jona som en bild av Frälsaren. Jona förevisade Jesu uppståndelse då han vistades tre dagar och tre nätter i valens mage. Han förebådade även den helige Andes ankomst då hans namn betyder "duva".²⁵³ Den heliga Anden hade utrustat Jona med kunskapen om hedningarnas omvändelse och att denna skulle bli domen för judarna. I kärlek till sitt eget folk begav sig Jona därför iväg.²⁵⁴ Jona var besviken över att han blev sänd till hedningarna, till Israels fienders största stad, och inte som de andra profeterna blev sänd till det egna judiska folket med budskap från Gud. Jona var rädd att hans predikan skulle få fienderna att omvända sig och att Israel därmed skulle framstå i dålig dager.²⁵⁵ Men på samma gång som Jona gav sig ut i havet nådde han ändå den hedniska besättningen med sitt budskap. Hieronymus liknar här Jona vid Kristus som till människors frälsning gav sig iväg från sitt himmelska hem och ut på jordens hav.²⁵⁶ Jesu verk innebar att hedningarna kunde inlemmas i kyrkan.²⁵⁷

Den flyende profeten kan liknas vid människosläktet som flyr från Guds goda avsikter och hamnar i elände och ondska. De rädda sjömännen åkallade i stormen förgäves sina gudar. De var ovetande om sanningen men de anade den vördnadsvärde när de slängde last överbord.²⁵⁸ Jona visste att han flytt från Guds uppmaning och anade att stormen rasade mot honom.²⁵⁹ Den lott sjömännen kastade för att få tag på den skyldige föll på Jona²⁶⁰ som bad sjömännen

²⁵¹ Bowers, *The Legend of Jonah*, 25.

²⁵² Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 4.

²⁵³ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 1.

²⁵⁴ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 6-8.

²⁵⁵ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 7.

²⁵⁶ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 8.

²⁵⁷ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 10-11.

²⁵⁸ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 13.

²⁵⁹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 14.

²⁶⁰ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 16-17.

att kasta honom över bord så att havet skulle lugna sig.²⁶¹ Här drar Hieronymus parallellen till bibelperikopen där Jesus stillar stormen, med kyrkan som ett skepp på ett stormigt hav. Jesus låg och sov och de förskräckta lärjungarna väckte honom. När lärjungarna själva sedan somnade under Jesu passionsvecka var det de som övergav honom. Då var det som om de kastade honom över bord, ut i vågorna. Men när Jesus fångas på dödens krok drar döden till sig den som skall bli dess överman.²⁶² Sjömännen vågade inte kasta Jona överbord då Jona vördade Gud. Förgäves försökte de istället ro till land, då de inte ville ta en oskyldigs liv. Här anar Hieronymus en stark tro hos sjömännen då de under livsfara ändå oroade sig för någon annan. Men han förfäras samtidigt över att det folk som tjänat Gud i nästa stund ropade: ”Korsfäst!”.²⁶³ Då sjömännen bad att de inte skulle gå under för att de tog Jonas liv påminns Hieronymus om Pilatus när han tvår sina händer och menar sig vara oskyldig till Jesu blod. Hieronymus noterar att hedningarna inte vill att Kristus skall gå under. Judarna däremot skrek: Må blodet komma över oss och våra barn. Korsfäst! Därför, om de lyfter sina händer i bön, skall deras böner inte bli hörda då deras händer är täckta av blod.²⁶⁴ Därefter kastade sjömännen den som inte gjorde något motstånd i havet, som genast lugnade sig. Här ser Hieronymus hela passionsdramat. Innan Jesu passion var världen som i en liten båt i ett stormande hav. Efter passionen infann sig trons frid och jordens fred.²⁶⁵ Innan Herrens passion ropade besättningen av fruktan till sina gudar. Efter Hans passion fruktar, vördar och lovar de Herren!²⁶⁶

Kapitel två inleds med att en val slukade Jona, något som Gud förberett. Fisken blev en bostad istället för döden för Jona.²⁶⁷ Passagen om att Jona blev i dödens och helvetets famn, i mänsklighetens kött, i tre dagar och tre nätter förklaras, enligt Hieronymus, av Matteus 12.²⁶⁸ Från fiskens buk ber Jona till Gud, en bön som Hieronymus knyter till Herrens bön, enligt kopplingen till Jesu passionshistoria. Jonas vistelse, oskadd i fiskens inre mot naturlagarna, kopplar Hieronymus till berättelsen om de tre männen i ugnen, till Exodus uttåg genom havet

²⁶¹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 21.

²⁶² Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 22.

²⁶³ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 23.

²⁶⁴ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 24.

²⁶⁵ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 25.

²⁶⁶ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 26.

²⁶⁷ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 28.

²⁶⁸ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 29.

(Ex 14) och till Daniel i lejonkulan.²⁶⁹ Dramat med djupen och dess portar förebådar Jesus som, genom att visitera detta mörker, skall befria alla fångna.²⁷⁰ Jona bevaras till kropp och själ i fiskens buk. Hieronymus stryker här under hoppet om att kroppen skall uppstå fullt bevarad, och kopplar resonemanget till Första Korintierbrevet 15.²⁷¹ Fisken spottar nu upp Jona på land, som, på Guds påbud, beger sig till Nineve. Skeppsbrottet och vistelsen i fiskbuken hade skänkt Jona kunskap om Gud som den som ger frihet.²⁷² Jona gick in i den stora staden Nineve,²⁷³ och förkunnade att staden skulle förstöras efter 40 dagar. Talet 40 knyts både till Mose 40 dagars fasta på Sinai,²⁷⁴ och till Kristus, den sanna Jona, som fastade i 40 dagar innan han sändes att förkunna. Nineve, de icke omskurna, kom till tro medan Israel, de omskurna, förblev icke troende. Nineve lät sin ånger klä både det inre, i dieten/fastan, och det yttre, i klädseln/säck och aska.²⁷⁵ Gud, den förlåtande och förbarmande, såg att de vände om från sina onda vägar och avstod från det onda han hotat dem med.²⁷⁶ När Jona nu såg Nineves räddning blev han missnöjd. Jona sörjde att han, bland många profeter, blivit utvald att förkunna katastrof för det egna folket genom ett annat folks frälsning. Han är främst inte ledsen för att Nineve blir räddat, utan för att Israel förgås. Så, menar Hieronymus, grät även Jesus över Jerusalem. Nu blev Jona drabbad av sorg, och hans själ, så som Jesu i Getsemane, ”bedrövad ända till döds” (Matt 26:38).²⁷⁷ Jona bad och klagade inför Gud. Han upplevde en slags orättvisa och onödigt slöseri med kraft att han blivit befalld att bege sig till Nineve, trots att han själv redan visste att Gud skulle ångra sig.²⁷⁸ Då Jona såg att han inte kunnat rädda Israel ville han nu dö innan han fick se världen räddas. Antingen sker inte det med Nineve som Jona sagt, och då framstår han som en lögnare. Eller så kommer Israel att förgås. Hans känslor av vrede och bedrövelse är på sin plats, menar Hieronymus.²⁷⁹ Jona slog sig ned utanför staden för att se hur det skulle gå.²⁸⁰ Ett litet träd växte upp och skuggade honom.²⁸¹

²⁶⁹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 30.

²⁷⁰ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 38-39.

²⁷¹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 40.

²⁷² Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 46.

²⁷³ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 47.

²⁷⁴ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 48.

²⁷⁵ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 49.

²⁷⁶ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 56.

²⁷⁷ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 57.

²⁷⁸ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 58.

²⁷⁹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 59.

²⁸⁰ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 60.

²⁸¹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 64.

Men dagen efter lät Gud en mask angripa trädet så att det vissnade. Hettan plågade Jona som önskade sig döden. Hieronymus presenterar här en tolkning av masken och den heta vinden som de romerska generaler som efter Jesu uppståndelse ville förrinta Israel. Plantan som växte upp för att sedan snabbt förtvina liknas vid Israel.²⁸² Slutligen drar Hieronymus parallellen till Jesu liknelse om den förlorade sonen (Luk 15), och pekar då även på judarnas (den hemmavarande sonens) känslor när den yngre (hedningarna) möts av barmhärtighet.²⁸³ Gud vill ge samma räddning åt alla, men Israel är avundsjuk på sin bror. Den stora vackra staden Nineve får föreställa Kyrkan.²⁸⁴ ”Allt mitt är ditt” säger Gud även till Israel. Var glad och ta emot!

3.3.2. Beskrivning av sekundärlitteraturens analys

Här presenteras delar av en avhandling av Timothy M. Hegedus från 1980. Denna innehåller såväl en översättning av Hieronymus exegetiska kommentar över Jona bok som en bearbetning av densamma.²⁸⁵

Hieronymus söker förstå mer om Kristus, hans liv, död och uppståndelse, samt världens och mänsklighetens dynamik, via Jona bok. Han gör detta genom att dra parallella trådar både bakåt, till Gamla testamentet och andra judiska tänkare, och även framåt, till Nya testamentet. Hieronymus ser tydligt Jesu passionshistoria i Jonanarrativet, och läser ihop dessa två berättelser så att det ibland är svårt att se om det är Jona eller Kristus som omskrivs.²⁸⁶ Hieronymus hävdade kristendomens överlägsenhet med sin dogm om uppståndelse,²⁸⁷ där Jonaberättelsen skänkte hopp om paradiset och uppståndelse. Hedningarnas räddning med Jona som en bild av Kristus lyfts tydligt fram.²⁸⁸ Hieronymus visar, hävdar Hegedus, även upp en fascination över namns betydelser. Jona betyder både ”duva” och ”den som offerar sig”, och Nineve ”den vackra” och ”värld”.²⁸⁹ Hegedus bedömer också att Hieronymus tar hela Jonaberättelsen för en historisk sanning, en berättelse som han sedan fantasifullt broderar ut. I

²⁸² Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 65.

²⁸³ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 67.

²⁸⁴ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 68.

²⁸⁵ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*.

²⁸⁶ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 44.

²⁸⁷ Bowers, *The Legend of Jonah*, 25.

²⁸⁸ Bowers, *The Legend of Jonah*, 25-28.

²⁸⁹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, liv.

försvaret för historiciteten i delen om Jonas vistelse i fiskens buk har Hieronymus andra mirakelberättelser ur Gamla testamentet som stöttepelare.²⁹⁰ Hegedus lyfter även fram det faktum att Hieronymus refererar till bildliga/allegoriska paralleller i flera fall, exempelvis att sändandet av Jona till Nineve korresponderar med Jesu sändande till världen. Tolkningsmodellen hos Hieronymus är tydligt kristologisk till sin natur. Åtskilliga trådar knyts till Jesu liv och verk. Flykten till Tarshish kan liknas vid inkarnationen, men även vid mänsklighetens flykt från Gud.²⁹¹ Kristi passionsdrama är den tydligaste allegoriska tolkningsmodellen hos Hieronymus, menar Hegedus. Jona i vattnet illustrerar mysteriet kring Kristus som offrade sig för världen. Jonas svåra situation i havet liknas vid Kristi prövningar och lidanden. Kristi egna ord om Jona ligger som en bas bakom Hieronymus tolkning.²⁹² Likaså återfinns Hieronymus bakgrunden till Kristi vistelse i dödsriket på flera punkter i Jonaberättelsen och Kristi uppståndelse i uppkastandet av Jona på land.²⁹³

Hieronymus triumferande vy av kristendomen är att den ersätter judendomen, baserad på hans allegoriska tolkning av Jona bok, menar Hegedus. Rättfärdigheten hos de hedniska sjömännen, som beröms för sin starka tro, ställs mot judarna, som vägrade ta emot Kristus.²⁹⁴ Nineves omvändelse kontrasteras mot Israels otro. Nineve omnämns i Hieronymus kommentar till att börja med som "världen", och mot slutet av den som "Kyrkan".²⁹⁵ Hieronymus ser judarnas vägran att ta emot Kristus som ett skäl för Jona att fly sin första kallelse och ett motiv för hans plågade reaktion på Nineves omvändelse. Hieronymus sammankopplande, i ett för Jona kristet perspektiv, av kyrkans frälsning och judarnas avvisande, är ensamt i sitt slag. Hieronymus resonerar även trosvisst om alltings slutliga uppståndelse med en intakt kropp, baserat på det faktum att Jonas kropp förblev oskadd genom vistelsen i fiskens buk.²⁹⁶

²⁹⁰ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, lv.

²⁹¹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, lvi.

²⁹² Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, lvii.

²⁹³ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, lviii.

²⁹⁴ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, lviii.

²⁹⁵ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, lix.

²⁹⁶ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, lx.

3.4. Jämförelse och analys av kristna primärkällor i dialog med sekundärlitteraturen

Vilket bruk av Jona bok hade den tidiga kristenheten, stående på ett ideologiskt slagfält i kamp mot hedningar, heretiker, skeptiker, judar med flera? Tiden för de första kristna var farlig.²⁹⁷ Matteus och Lukas använder Jonaberättelsen i resonemang som omedelbart var begripligt för de judiska åhörarna, för vilka profettrationen var given.²⁹⁸

3.4.1. Flyktmotiv

Den enda av mina kristna primärkällor som specifikt behandlar denna fråga är *Hieronymus*. Han säger att då Jona, via försynen, visste att Gud skulle ångra sig och hedningarna omvända sig, till dom för judarna, såg han Nineveuppdraget som ett onödigt slöseri med kraft. Jona var rädd att fiendernas omvändelse skulle få Israel att framstå i dålig dager. I kärlek till sitt eget folk begav han sig därför iväg.²⁹⁹ Hieronymus ser alltså judarnas vägran att ta emot Kristus som ett skäl för Jona att fly, och ett motiv för hans plågade reaktion på Nineves omvändelse.³⁰⁰ Antingen sker inte det med Nineve som Jona sagt, och då framstår han som en lögnare. Eller så kommer Israel att förgås.³⁰¹ Kunde Jona inte rädda Israel ville han dö innan han fick se världen räddas.³⁰²

3.4.2. Synen på sjömännen

I tiden för skapandet av *katakombkonsten* var synen på ”hedningars” livsåskådning tämligen generös och tolerant. De kunde från judiskt håll ses vara sanningen på spåren. Man tog vara på deras ”glimtar” i form av bruk av utombibliska bilder, exempelvis den av Endymion. Clemens, tongivande i katakombkonstens kontext, menar att Jonas konversation med kaptenen visar på besättningens embryonala Gudsmedvetande, i ett uttryckt hopp om att Jonas Gud, som de ännu inte trodde på, skulle rädda dem.³⁰³ Clemens ser att vissa filosofiska och poetiska källor är den kristna sanningen i spåren. Sättet att blanda bibliska och mytologiska

²⁹⁷ Bowers, *The Legend of Jonah*, 23.

²⁹⁸ Bowers, *The Legend of Jonah*, 20-22.

²⁹⁹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 6-8, 58.

³⁰⁰ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, lx.

³⁰¹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 59.

³⁰² Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 59.

³⁰³ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 73-74.

referenser i ett så kallat dubbelt uppslag var vanligt bland tidigkristna allegoriska författare och innebar att man, samtidigt som man ville hävda de hedniska gudarnas ovärdighet, ville försvara den kristna teologin med hjälp av stöd från grekiska och romerska filosofer och poeter.³⁰⁴ Jag vill hävda att detta bruk; att använda bilder av det gamla och bekanta som en språngbräda för att berätta och förklara någonting nytt är mycket pedagogiskt. Det gamla blir en brobyggare, men inte för att befästa det gamla, utan i det nyas syfte, för att uttrycka meningen i någonting nytt. Även om man inte i konsten direkt kan utläsa hur besättningen uppfattades ger, hävdar jag, ändå kopplingen till den hedniske Endymion tecken på ett brobyggande förhållningssätt. *Hieronymus* hävdar att liksom Jona var utelämnad till besättningen var Jesus i jordelivet i syndares händer.³⁰⁵ När Jona flydde Nineveuppsdraget och främst ville rädda sina egna fick den hedniska besättningen, de som kämpade i vågorna, budskapet om Guds räddning.³⁰⁶ Jesu försonande verk innebar att hedningarna kunde inlemmas i kyrkan. Besättningen kan ses som en del av den framväxande kristna kyrkan.³⁰⁷ Besättningen, framställs hos *Hieronymus* som ovetande om sanningen men anande den vörnadsvärde.³⁰⁸ De ville inte spilla oskyldigs liv och trots livsfara oroar de sig för någon annan, vilket *Hieronymus* ser tyder på stark tro hos en from besättning.³⁰⁹ Innan Herrens passion ropade besättningen av fruktan till sina gudar. Efter Hans passion vördar de Herren!³¹⁰ *Hieronymus* triumferande vy av kristendomen är att den ersätter judendomen, hävdar *Hegedus*. Detta bygger på hans allegoriska tolkning av Jona bok. Rättfärdigheten hos de hedniska sjömännen ställs mot det folk som tjänat Gud, judarna, som vägrade ta emot Kristus och som ropade: ”Korsfäst!”³¹¹

3.4.3. Synen på judar

Evangelierna förmedlar skarpa ord om judarna; ett ont, trolöst och teckenkrävande släkte, som förkastade Kristus. Det var varnande ord till judarna.³¹² Luz ser att det, i det tecken Jesus

³⁰⁴ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 74.

³⁰⁵ Ferreiro, *Ancient Christian Commentary on Scripture: Old Testament*, 23.

³⁰⁶ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 8.

³⁰⁷ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 10-11.

³⁰⁸ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 13.

³⁰⁹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 23-24.

³¹⁰ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 26.

³¹¹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, lviii, 23-24.

³¹² Edwards, *The Sign of Jonah*, 106-107.

vill ge som svar, finns en paradox i att det judiska folket, genom att bli skyldiga till Jesu död, skall bringa fram det utlovade tecknet. I Jesu uppståndelse skall Gud sedan korrigera det onda som Israels folk gjort.³¹³ Augustinus förfäras över att judarna, som lyssnade till Salomo och till Jona som bara var tjänare, inte sedan lyssnade till Kristus, Guds Son.³¹⁴ Liksom drottningen skall döma ”detta släkte” (Luk 11:31), skall Kyrkan döma judarna och synagogan, säger Efraim Syrianen.³¹⁵ Luz skriver i sin kommentar till Matteusperikopen att de rättfärdiga tillsammans med Gud skall döma judarna vars dom består i förskjutandet av Jesus.³¹⁶ Han menar att Matteuspassagen har tolkats antisemitiskt genom tiderna. I antika predikningar varnas kristna för judar. Ett nej till Kristus är ett skuldyngt nej, då Jesu underverk bland judarna var så uppenbara att man inte skulle kunna avfärda dem utan skuld.³¹⁷ En anonym predikan från tidsperiod aktuell för denna uppsats uttrycker skärpan genom att bland annat uttrycka att nineviterna, som varit den ondes barn, efter tre dagar (Septuaginta anger att Jona predikade Nineves förstörelse efter tre dagar) blev Guds barn. ”Detta släkte” som sett ut att vara Guds folk blev tre dagar efter Kristi korsfästelse satans barn.³¹⁸ Nu kommer Jesus med Jona tecken som svar, som betyder försoning säger Kyrillos av Alexandria,³¹⁹ Guds sista och djupaste tecken om frälsning för såväl Israel som för hela världen. Den kristna bilden av nåd och frälsning i Jesus har i samma stund målat upp Israels misär och katastrof. Jesus förkastar att tecken krävs, så som judarna gjorde, istället för tas emot.³²⁰ Hieronymus hävdar att Jona hednamission till de oomskurna i Nineve som omvände sig syftade till att fördöma Israel som kvarstod i sin ondska och otro.³²¹ Han liknar Israel vid plantan som skuggade Jona, för att sedan snabbt förtvina.³²² Judarnas Kristusvägran gav skäl både för Jonas flykt och för hans sorg vid Nineves omvändelse. Hegedus menar att Hieronymus sammankopplande av kyrkans frälsning och judarnas avvisande i ett för Jona kristet perspektiv är ensamt i sitt slag.³²³

³¹³ Luz, *Matthew 8-20*, 218.

³¹⁴ Simonetti, *Ancient Christian Commentary on Scripture: New Testament. 1a Matthew*, 258.

³¹⁵ Just Jr., *Ancient Christian Commentary on Scripture: New Testament. 3 Luke*, 196.

³¹⁶ Luz, *Matthew 8-20*, 219-220.

³¹⁷ Luz, *Matthew 8-20*, 222-223.

³¹⁸ Simonetti, *Ancient Christian Commentary on Scripture: New Testament. 1a Matthew*, 258.

³¹⁹ Just Jr., *Ancient Christian Commentary on Scripture: New Testament. 3 Luke*, 195.

³²⁰ Luz, *Matthew 8-20*, 222-223.

³²¹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 5, 49.

³²² Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 65.

³²³ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, lx.

Sherwood hävdar att tolkningarna av Jona under dessa århundraden var blandade, även om judiska motiv var färgande då Jona kom ur judisk tradition och de kristna sågs som en judisk grupp. Det fanns de som såg Jona både som ett tecken på Jesus och ett förkroppsligande av Israel. Sherwood skriver att juden Jona länge inte hade någon plats i den kristna traditionen. Han återkom egentligen inte förrän med Luther som målar fram Jona både som jude/det judiska folket och som Kristuslik, med namnet duva kopplat till den helige Ande. Jonas uppdrag liknas vid evangeliet, men han är även den motsträvige juden. Luther formulerade paradoxen så här: ”I djupet i fisken upptäcker vi uppståndelsen genom Kristus. Mitt i den döende judendomen springer en ny kristen organism fram.”³²⁴ Sherwood pekar på att juden Jona i kristen reception sågs som en lat, oförmögen pajas, medan han i judisk reception sågs som en Messiasfigur genom vilken man skulle dö och återuppstå.³²⁵ Men åter igen; den judiska och kristna receptionen går in i varandra utan vattentäta skott.³²⁶

3.4.4. Koppling till andra figurer/bilder

I de kristna primärkällorna kopplas Jona framför allt till Kristus. Se även nästa underrubrik. I *evangelierna* kopplar Matteus samman Jesus med Jona bok i talet om Jona vistelse i fiskens buk.³²⁷ Såväl Matteus som Lukas knyter även an till den vise Salomo för att visa att Kristus överträffar det Israel sett som höjden av visdom.³²⁸ I *katakombkonsten* fanns en influerande litteratur som lyfte in en grupp bibliska befrielsebilder som ett återkommande tolkningssammanhang till Jonanarrativet, som Daniel i lejongropen, de tre männen i ugnen och Noa. Dessa bilder uttrycker en angelägenhet om kroppsligt bevarande och befrielse, då dessa karaktärer, liksom Jona, klarade sig oskadda.³²⁹ Paralleller till andra bibliska figurer, så som Elia, Adam och Eva förkommer också, där Jona bok läses som en metafor för människans situation i syndens grepp, där Jona representerar människosläktet.³³⁰ Ett tidigt bruk av Jona bok var det eskatologiska, med berättelsen som den om Daniel som pekade på Kristi uppståndelse.³³¹ Min analys visar att den influerande tidigkristna litteraturen kopplar till

³²⁴ Sherwood, *A Biblical Text and Its Afterlives*, 21-22.

³²⁵ Sherwood, *A Biblical Text And Its Afterlives*, 97.

³²⁶ Sherwood, *A Biblical Text And Its Afterlives*, 106.

³²⁷ Bibelkommissionen, *Bibeln*. Matt 12:38-42.

³²⁸ Bibelkommissionen, *Bibeln*. Luk 11:29-32.

³²⁹ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 73-74.

³³⁰ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 74-75.

³³¹ Bowers, *The Legend of Jonah*, 20-23.

olika gammaltestamentliga bilder. I själva konsten ser vi dock kopplingar även till det som skulle formars till Nya testamentet. I Jonacykelns är den gode Herden central.³³² Även bilder av den upphöjde Lasarus förekommer i anslutning till Jona, jämte gammaltestamentliga bilder som de tre männen i ugnen och Daniel i lejongropen, bilder som i Jonasammanhanget skapar temata relevanta i begravningskontexten; befrielse, frälsning, kroppens oskadlighet under processen och gudomlig närvaro.³³³ Vi har nu alltså sett hur även ”nytestamentliga” motiv syns i konsten. Men trådarna kastas också ut till hedningarna i konstnärernas anspelning på hedniska, mytologiska motiv i förmedlandet av Jonahistorien. Mest tydlig är bilden av den vilande Jonas koppling till Endymion ur den grekiska mytologin, som enligt Davis brukades som en ny läsning, en återläsning av Jona.³³⁴ I min analys har jag alltså funnit att konstnärerna både adderar ”nytestamentliga” och hedniska motiv till den kontextuella litteraturens gammaltestamentliga bilder. Hieronymus drar sina kopplingar främst till evangeliematerial om Jesu liv, och speciellt till Jesu passionshistoria, exempelvis scenen där Jona kastas över bord som kopplas till perikopen där Jesus stillar stormen,³³⁵ eller scenen där sjömännens bad om att inte gå under för att de tog Jonas liv som påminner Hieronymus om när Pilatus tvär sina händer.³³⁶ I Hieronymus kommentars avslutning förekommer som en parallell som rymmer kritik av judar; liknelsen om den förlorade sonen, som får peka på judarnas (den hemmavarnade sonens) känslor när den yngre (hedningarna) möts av barmhärtighet.³³⁷ Men Hieronymus kopplar även till gammaltestamentliga bilder, till exempel de tre männen i ugnen, Exodus uttåg,³³⁸ och Mose.³³⁹ Sammanfattningsvis kan om Hieronymus, enligt Hegedus, sägas att han, genom att dra parallella trådar både bakåt, till Gamla testamentet och judiska tänkare, och framåt, till Nya testamentet, via Jona bok söker förstå mer om Kristus, hans liv, död och uppståndelse.³⁴⁰

³³² Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 2000, 76.

³³³ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 79.

³³⁴ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 79-80.

³³⁵ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 21.

³³⁶ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 24.

³³⁷ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 67.

³³⁸ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 30.

³³⁹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 48.

³⁴⁰ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 44.

3.4.5. Jona – Jesus

Gemensamt för de kristna primärkällorna är att de kopplar samman Jona med Jesus på ett tydligt sätt. I den tidiga kristna kyrkan sågs Jona bok som en av de viktigaste och mest centrala av de mindre profeterna med bakgrund i att Jesus själv liknade sig vid Jona. De tidiga kyrkofäderna såg att Jona bok gav kristologin mer kött på benen, där skeppet respektive fiskens mage representerade Jesu korsträ och grav. Jona överlevde vistelsen i fiskens buk och Kristus överlevde graven. Trädet, och masken som förtärde det, fick symbolisera Kristus som med sitt försonande offer förtärt det gamla förbundet.³⁴¹ I *evangelierna* sker den tydligaste sammankopplingen mellan Jona och Jesus där Jesus själv talar om Jona tecken, hos Matteus även med parallell till Jona bok.³⁴² Edwards ser Matteus parallell som eskatologisk med budskap om den lidande Sonen. Jonas vistelse i fiskbuken får berätta om Kristi återlösande gärning efter tre dagar och tre nätter.³⁴³ Denna starka koppling mellan Jona och Jesu liv är också vad som drivs vidare i den kristna undervisningen, exempelvis av Kyrillos.³⁴⁴ Trots att Matteus inte nämner uppståndelsen i detta resonemang är den tanken ändå kopplad av bland andra biskop Theodore Stratelates (ca 281-319 v.t.), som läser ihop de tre dygnen med Jesu långfredag, påskafton och påskdag.³⁴⁵ Sherwood ser hur Jona i tidig kristen tradition sågs som en typologisk tvilling till Jesus, en bild av Honom. När Jesus hänvisade till Jona, profeten i Gamla testamentet, i sitt svar till de judiska grupper som krävde tecken, anknöt han pedagogiskt till något för dem redan känt. Den kristna receptionen av Jona bryts genom ett prisma bestående av auktoriteten Jesus. Jesusbilden befästes av evangelisterna på lite olika sätt. Lukas stryker under att både Jona och Jesus var lärare av sanningen. Matteus kopplar ihop Jonas tre dagar och nätter i den stora fiskens buk och Jesu försoningsgärning i hans död och uppståndelse efter tre dagar. Evangelisterna slutar sedan dock samstämmigt med att folket från Nineve skall bli det judiska folkets dom.³⁴⁶ Giertz menar att evangelisternas två sidor av Jona tecken kan få komplettera varandra. Jesus säger att hans kallelse till omvändelse och tro är ett tecken, i Ordets inneboende kraft. Parallellt finns även tecknet av hans död och

³⁴¹ Ferreiro, *Ancient Christian Commentary on Scripture: Old Testament*, 23.

³⁴² Bibelkommissionen, *Bibeln*. Matt 12:38-42.

³⁴³ Edwards, *The Sign of Jonah*, 106-107.

³⁴⁴ Simonetti, *Ancient Christian Commentary on Scripture: New Testament. 1a Matthew*, 257.

³⁴⁵ Simonetti, *Ancient Christian Commentary on Scripture: New Testament. 1a Matthew*, 256.

³⁴⁶ Sherwood, *A Biblical Text and Its Afterlives*, 11-12.

uppståndelse.³⁴⁷ Jag reflekterar över om olikheterna Lukas och Matteus emellan även kan ses som att Matteus har konkretiserat betydelsen i talet om Jona vistelse i fiskbuken, medan Lukas framställning i högre grad understryker det andliga innehållet.

Katakombkonsten: Tydligaste kopplingen till Jesus är den gode Herden som navet i den frekvent förekommande Jonacykeln.³⁴⁸ Hieronymus läser, i sin kommentar, tydligt ihop Jona med Jesu passionshistoria, liv, död och uppståndelse.³⁴⁹ Ibland är det svårt att avgöra om det är Jona eller Kristus som omskrivs.³⁵⁰ Hieronymus har, enligt Hegedus, en tydligt kristologisk läsning,³⁵¹ med Kristi försonande passionsdrama som den tydligaste allegoriska tolkningsmodellen, och med Kristi egna ord om Jona som en bas för tolkningen.³⁵² Jona som en bild av Frälsaren blir tydlig redan i Hieronymus prolog, med klar hänvisning såväl till Jona bok som till Matteusperikopen.³⁵³ Jona förstås både som duvan som den heliga Anden vilade i och som den som offrade sig för hedningarnas frälsning.³⁵⁴ När sjömännen kastade i den som inte gjorde något motstånd i ett hav som genast lugnade sig, ser Hieronymus hela passionsdramat. Världen i en liten båt i ett stormande hav blev efter passionen innesluten i trons frid, och jordens fred.³⁵⁵ Här hävdar jag att försoningen lyser fram som det tydligaste motivet, för Jonas såväl som för Jesu värv. Jonas bevarande i fiskens buk stryker för Hieronymus under hoppet om att kroppen skall uppstå fullt bevarad, med koppling till Första Korintierbrevet 15.³⁵⁶ Kopplingarna mellan Jesus och Jona är många hos Hieronymus. Jona förkunnade att Nineve skulle förstöras efter 40 dagar. Kristus, den sanna Jona, fastade i 40 dagar innan han sändes att förkunna.³⁵⁷ När Jona såg Nineves räddning blev han fylld av sorg. Jesus grät över Jerusalem och var i Getsemane ”bedrövad ända till döds”.³⁵⁸ Luz lyfter fram likheter och skillnader mellan Jesus och Jona: Jona är en profet. Jesus är Messias och Guds Son. Jesus har utfört mirakel, det har inte Jona. Jona behölls vid liv genom vistelsen i

³⁴⁷ Giertz, *Matteus till Lukas*, 74-75.

³⁴⁸ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 76.

³⁴⁹ Bowers, *The Legend of Jonah*, 25.

³⁵⁰ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 44.

³⁵¹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, lvi.

³⁵² Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, lvii-lviii.

³⁵³ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 1.

³⁵⁴ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 5.

³⁵⁵ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 25.

³⁵⁶ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 40.

³⁵⁷ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 48-49.

³⁵⁸ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 57.

fiskens buk. Jesus dog på korset. Jona predikade en gång för Nineve. Jesus predikar för Israel (och hela världen) i alla tider. Jesus är förmer. Salomo står för visheten i judisk tradition. Jesus är förmer än Salomo. Salomos vishet kan ses gälla jordiska ting. Jesu vishet sträcker sig däremot ända till det himmelska.³⁵⁹

3.4.6. Bokens slut

Scenerna där Jona kommer in i och ut ur havsodjuret var väsentliga delar av Jonaberättelsen i *Katakombkonsten*.³⁶⁰ Bilden av Jona i vila är dock än mer central i Jonacyklerna och förekommer frekvent i olika bildserier som en avslutande scen.³⁶¹ Vilan är alltså det centrala och avslutande och signalerar hoppet såväl om en uppstånden kropps perfektion som en föregående viloperiod.³⁶² *Hieronymus* slutar med bilden där en missnöjd Jona noterar Nineves räddning. Han sörjer över att han utvalts att förkunna katastrof för det egna folket genom ett annat folks frälsning, ledsen inte främst över Nineves räddning utan över Israel fördärv.³⁶³ Till slut drar Hieronymus parallellen till Jesu liknelse om den förlorade sonen, och pekar då på judarnas (den hemmavarande sonens) känslor när den yngre (hedningarna) möts av barmhärtighet.³⁶⁴ Jag finner att skildringen i Hieronymus tappning, liksom i bibelboken, slutar mitt i ett pågående samtal mellan Jona och Gud, där dock Gud får sista ordet. I *evangelierna* kan slutet ses bestå i domens dag då det onda och trolösa släktet kommer att få sin dom för sitt begärande av tecken och förkastande av Kristus. Men slutet kan även ses som en skildring där Gud får sista ordet. Jesu ord om Jona/Människosonen får bli tecknet för Hans uppståndelse, med ett liv som ges som en gåva till den som vill ta emot. Både Matteus och Lukas perikoper slutar med att Jesus säger att det här finns något som är förmer än Salomo, mer än världens all visdom. Slutet pekar då rakt på Kristus- försonaren, som aldrig kan begäras utan bara kan tas emot.

³⁵⁹ Luz, *Matthew 8-20*, 220.

³⁶⁰ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 77.

³⁶¹ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 78.

³⁶² Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 80-81.

³⁶³ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 57.

³⁶⁴ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 67.

4. Diskussion

Den antika reception jag funnit av Jona bok illustreras av de mönster som framträtt i analysen, vilka här diskuteras i en jämförelse de judiska och kristna primärkällorna emellan.

4.1. Flyktmotiv

Flyktmotivet speglar tydligt primärkällornas syn på Jona, på hans uppdrag och på Jona boks budskap i stort. I de judiska källorna anger PRE att Jona var rädd att framstå som en falsk profet,³⁶⁵ och att detta skulle påverka hans möjlighet att predika om Gud.³⁶⁶ Då man trodde att den gudomliga uppenbarelsen (*Shekinah*) inte skedde utanför Israel hoppades Jona kunna fly från Guds kallelse genom flykten.³⁶⁷ Pseudo-Filon indikerar att Jona, genom profetisk klarsyn, visste att Nineve skulle räddas.³⁶⁸ Av kärlek till sitt folk flydde han, då han visste att Israel, som inte hörsammat profeternas varningar, ogynnsamt skulle jämföras med Nineve.³⁶⁹ Men Jona flydde även för att förkunna Guds kärlek till jordens människor och hans makt över havet.³⁷⁰ Hos Josefus är flyktmotivet kort och gott att Jona blev rädd vid Guds påbud.³⁷¹ Den enda av mina kristna primärkällor som specifikt behandlar flyktfrågan är Hieronymus. Han hävdar att Jona, via den heliga Anden, visste att Gud skulle ångra sig och hedningarna omvända sig, till dom för judarna som skulle framstå i dålig dager. Att bege sig till Nineve sågs av Jona då som ett onödigt slöseri med kraft. I kärlek till sitt eget folk flydde därför Jona,³⁷² besviken över att han blev sänd till Israels fiender och inte till det egna judiska folket, med budskap från Gud.³⁷³ Kunde han inte rädda Israel ville han nu dö innan han fick se världen räddas.³⁷⁴ För Hieronymus är judarnas vägran att ta emot Kristus ett skäl såväl för Jonas flykt som för hans plågade reaktion på Nineves omvändelse.³⁷⁵ Uppfylls inte hans profetia framstår han som en lögnare. Eller så kommer Israel att förgås.³⁷⁶

³⁶⁵ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 11-14.

³⁶⁶ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 11-14.

³⁶⁷ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 16-21.

³⁶⁸ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 10.

³⁶⁹ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 16-21.

³⁷⁰ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 38.

³⁷¹ Josephus, *The Antiquities of the Jews*: bok nio, kapitel 10.

³⁷² Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 6-8, 58.

³⁷³ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 7.

³⁷⁴ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 59.

³⁷⁵ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, lx.

³⁷⁶ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 59.

Min analys av primärkällorna säger att flyktfrågan både är central och gåtfull, där Jona befins i en omöjlig situation mellan olydnad mot Gud och dömandet av den egna nationen. I sammanhanget nämner Sherwood likheter med figurer som Mose och David, vilka offrade sina liv för Israels skull.³⁷⁷ Jag anser att försoningstanken här lyser fram. Jag finner även det som Siegert hävdar övertygande; att ett av motiven till Jonas flykt, och ett tongivande sådant i judisk tradition, är att Jona misstänkte att nineviterna skulle vara mer redo för botgöring än Israel självt. Han ville då bespara sitt folk Israel den skammen.³⁷⁸ En ton av självkritik, som den i PRE, är intressant att notera där Israels dilemma tydligt målas fram; de omvände sig av fel anledningar. Jag anar hur detta skapade ångest och panik hos profeten, blandat med ganska egoistiska rädslor för förlorat anseende, som lyfts från både judiskt och kristet håll. Kärleken till det egna folket är tydlig i primärkällorna som något som drev Jona, även om den hos Pseudo-Filon vidgas till att även gälla jordens folk, som Jona ville berätta om Guds kärlek för. Kanske han med detta ville möta en omvärld som såg judar som egoistiska och trångsynta. Det som Feldman lyfter fram om den gudomliga uppenbarelsen är också mycket intressant. Kan man fly från Gud? Jona trodde kanske, enligt *Shekinah* - traditionen, att Guds röst helt enkelt inte skulle nå honom om han flydde utanför ”zonen” - Israel. Nu fick han, och hela världen med honom, svar på att Gud även är där.

4.2. Synen på sjömännen

Tiemeyer har i sammanhanget av interreligiösa relationer granskat synen på besättningen inom judisk och kristen tradition. Den hebreiska Bibeln målar fram sjömännen som fromma, från början avgudadyrkare som senare började tillbe YHWH. Detta i kontrast till Jona, som inledningsvis ville fly från densamme och som inte visade någon strävan efter att se främlingarna omvända sig. Sjömännen betraktas i judisk tradition vara föredömen av god karaktär.³⁷⁹ Medeltida judiska exegeters emfas låg på att Jonas vittnesbörd om Israels Gud fick besättningens omvändelse till följd. Hos både judiska och kristna uttolkare ses sjömännen som dygdiga. Många av kyrkofäderna uppfattade besättningen som toleranta, gästfria då de inte fördömde Jona fast de funnit att han var en syndare, samt som förebilder för kristna då de litade på Guds domslut. Jona bok målar fram en respektfull hållning hos alla ombord gällande

³⁷⁷ Sherwood, *A Biblical Text and Its Afterlives*, 120-121.

³⁷⁸ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 113-114.

³⁷⁹ Tiemeyer, ”Jonah and the Foreigners”, 278-279.

andras trosutövning och etnicitet.³⁸⁰ Såväl Bibeln som PRE pekar tydligt på polyteism. PRE hävdar att varje sjöman åkallade sin gud.³⁸¹ Sjömannens trosutveckling är central i Jonaberättelsen,³⁸² och uttrycks i PRE med att de, efter att ha sett undret när fisken spottade upp Jona på land, begav sig till Jerusalem och lät omskära sig.³⁸³ Josefus är däremot försiktig med att antyda proselyteri, såväl beträffande sjömännen som nineviterna. Jag finner Feldmans resonemang troligt, då han skriver att motivet till Josefus försiktighet kan ha handlat om respekt för romarna.³⁸⁴ Jag noterar samman med Siegert att även Pseudo-Filon är försiktig med att antyda hednisk religion eller polyteism.³⁸⁵ Hieronymus ser besättningen som mottagare av budskapet om Guds räddning och som en del av den framväxande kyrkan.³⁸⁶ De sågs som fromma och goda personer med stark tro som anade den vördnadsvärde.³⁸⁷ Hieronymus stryker under utvecklingen i tro hos sjömännen,³⁸⁸ och dessa ställs mot judarna, som vägrade ta emot Kristus.³⁸⁹ Jag ser en detalj hos Pseudo-Filon extra intressant då han skriver att ”Guds dom kom via de fromma männen på skeppet”³⁹⁰. Här ses alltså sjömännen, liksom skapelsen i stort, som Herrens tjänare. Denna notering ser jag rimmar med resonemanget som Davis för om besättningens embryonala Gudsmedvetande.³⁹¹ Intressant är även att betänka hur Hieronymus såg den omvända besättningen som en del i den framväxande kyrkan trots att de omvände sig till judendomen i det läget. Detta gäller ju för övrigt även nineviterna. Men jag ser att detta är typiskt för den samläsning som Hieronymus gör mellan Jona och Jesus.

³⁸⁰ Hallvard Hagelia and Markus Zehnder, *Interreligious Relations -Biblical Perspectives* (London: Bloomsbury T& T Clark, 2017), xiv-xv.

³⁸¹ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 67 The History of Jonah.

³⁸² Williams, ”Jonah” i *The International Standard Bible Encyclopedia*, 1113.

³⁸³ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 72 Rabbi Eliezer.

³⁸⁴ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 21-26.

³⁸⁵ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 13.

³⁸⁶ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 8.

³⁸⁷ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 13.

³⁸⁸ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 26.

³⁸⁹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, lviii.

³⁹⁰ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 15.

³⁹¹ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 73-74.

4.3. Synen på judar

Kontentan av Jona bok kan sägas vara en proklamation av Guds barmhärtighet, inte bara mot Israel, utan mot alla folk.³⁹² En tidig judisk tolkning var att boken innehöll kritik mot Israel, där Jonas flykt och motvillighet ställdes i förhållande till Nineves ånger och räddning. Detta sågs bringa skam över det judiska folket, en syn som ströks under av den kristna kyrkan i syfte att svärta ner bilden av judarna. Jona bok sågs vara skriven för att instruera Israel och ge dem ett exempel. Bilden av Jona som vägrade hörsamma Guds kallelse handlade, i denna tolkning, inte om brist på tro, utan brist på tilltro till sitt eget folk.³⁹³ Jag ser i min analys dessa drag klart i mina primärkällor. Inomjudisk kritik anas i PRE som anger att judarnas fall består i omvändelse av felaktiga skäl som nöd och förtryck. Rätt omvändelseanledning är att man älskar Herren.³⁹⁴ Judarna ställs i dålig dager i jämförelsen med assyrierna, som ångrade och omvände sig. En sådan ogynnsam jämförelse finns också i evangelieperikoperna³⁹⁵ och hos Hieronymus där de omvända sjömännen³⁹⁶ ställs mot judarna, som vägrade ta emot Kristus.³⁹⁷ I kristen tradition tolkades Jesu ord i evangelierna som en tuktan av judarna, som vägrade ta emot budskapet. Jag finner en koppling mellan PRE´ s skildring av judarnas brist på omvändelse av rätt anledning och evangeliernas skarpa ord om judarna som ett ont och teckenkrävande släkte. Måhända reagerade Jesus på judar som sökte basera sin tro på begärda tecken/bevis på Guds makt. Jag ser hur Jesus istället vill peka på att den sanna omvändelsen måste bygga på ett emottagande av det Gud har gjort, det tecken på sin kärlek som Han har sänt i Jesus Kristus. Jona var central för kyrkofäderna som såg Kristus som den nya Jona, som uppfyllde och överträffade det gamla förbundet, som nu hade blivit anförtrött de nya nineviterna, hedningarna.³⁹⁸ Jona bok sågs ha antijudiska influenser och professor R. B. Salters hävdar att vissa hednakristna läste in sig själva som nineviter, med stöd i Matteusevangeliet 12. De strök under att Jona var arg för att hedningarna, istället för judarna, skulle vara föremål för Guds kärlek. Jona representerade här de trångsynta israeliterna, som misstuckte till hedningarnas frälsning. Men inte alla kristna var av denna åsikt. Hieronymus

³⁹² Eriksson and Viberg, *Gud och det utvalda folket*, 218-219.

³⁹³ R. B. Salters, *Jonah and Lamentations – Old Testament Guides* (Sheffield: Sheffield Academic Press, 1994), 52-53.

³⁹⁴ *Pirké de Rabbi Eliezer* (PRE), 342 Rabbi Eliezer.

³⁹⁵ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 16-21.

³⁹⁶ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 26.

³⁹⁷ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, lviii.

³⁹⁸ Ferreiro, *Ancient Christian Commentary on Scripture: Old Testament*, 128.

menade att Jonabokens syfte var att uppmuntra judarna att ångra och omvända sig. Luther återupptäckte sedan den gamla synen att Jona aktivt motsatte sig Nineves/hedningarnas frälsning. Jona fick då resresentera den trångsynta judendomen, som förkastade Kristus. Luthers syn vann stor spridning bland senare tänkare.³⁹⁹ Golka bedömer att den kristna tolkningen av Jona som en föregångare till Jesus inte gör Jonabokens författare till en hemlig kristen. Den identifierar däremot Jesus tydligt som en jude.⁴⁰⁰ Det sistnämnda bedömer jag utifrån min analys som ett tydligt drag. Tämmligen okontroversiellt bejakar de kristna det judiska arvet. Det ser vi bland annat i nästa avsnitt som handlar om parallella bilder till Jonanarrativet. Däremot togs tydligt avstånd från de judar som inte ville ta emot Kristus.

4.4. Koppling till andra figurer/bilder

Givande är att granska vilka trådar som i primärkällorna kastas ut för att förankra Jonaberättelsen ytterligare. Såväl PRE som Pseudo-Filon och Josefus visar en angelägenhet att koppla Jona till andra gammaltestamentliga bilder/personer, som exempelvis till Exodus,⁴⁰¹ Andra Kungaboken⁴⁰² och Daniel i lejongropen.⁴⁰³ Dessa kopplingar till den gammaltestamentliga kontexten i judiska källor var till för att vinna legitimitet och trovärdighet inom den egna traditionen och ur den få hjälp att tolka Jonas uppdrag och budskap. I den tidiga kristna katakombkonsten blir den gode Herden en särskilt tydlig brygga mellan Jona och den nya kristna traditionen, för begriplighet och legitimitet. Jonaberättelsen knyts ihop med bibelfigurer, ofta med befrielsemotiv, från både gamla (exempelvis De tre männen i ugnen) och nya testamentet (till exempel Den gode Herden och Lasaros) och länkar även till den hellenistiska kulturen i sin anspelning på Endymion.⁴⁰⁴ Hieronymus drar sina kopplingar främst till evangeliematerial om Jesu liv, och speciellt till Jesu passionshistoria, exempelvis där Jesus stillar stormen,⁴⁰⁵ Pilatus bekännelse när han tvår sina händer och menar sig vara oskyldig till Jesu blod⁴⁰⁶ och liknelsen om den förlorade sonen.⁴⁰⁷ Men

³⁹⁹ Salters, *Jonah and Lamentations – Old Testament Guides*, 52-53.

⁴⁰⁰ Golka, *Revelation of God*, 127.

⁴⁰¹ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 68 Rabbi Eliezer.

⁴⁰² Josephus, *The Antiquities of the Jews*: bok nio, kapitel 10.

⁴⁰³ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 25.

⁴⁰⁴ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 79-80.

⁴⁰⁵ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 21.

⁴⁰⁶ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 24.

⁴⁰⁷ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 67.

Hieronymus kopplar även till gammaltestamentliga figurer som Mose.⁴⁰⁸ Jag finner Hegedus resonemang rimligt när han anger att Hieronymus, via att dra dessa gammal- och nytestamentliga paralleller till Jona bok, söker förstå mer om Kristus, hans liv, död och uppståndelse.⁴⁰⁹ Min analys visar att de judiska primärkällornas anknytning till gammaltestamentliga bilder förankrar Jona än djupare i den egna traditionen. De kristna primärkällorna förankrar dock Jonaberättelsen åt fler håll; både i gammaltestamentliga och nytestamentliga bilder. Detta hävdar jag ökar Jonas potential att nå ut med sitt budskap, sin profetia. Det gamla och invanda blir så ett effektivt redskap för att förklara något nytt för att återknytta till Davis resonemang om förhållningssättet ”double impulse.”⁴¹⁰ Jag ser i detta den antika kristendomens strävan efter att nå ut och göra sig begriplig för allt fler. Jag finner det fascinerande hur den kristna konsten, med sina hedniska parallella inslag, ger den bredaste kontaktytan i sin kontext.

4.5. Symbolik i primärkällorna

Bruket av symbolspråk finns bland mina primärkällor tydligast hos PRE och Hieronymus. Den sistnämnda är även förtjust i namnsymbolik. Nedan följer några symboltolkningar ur primärkällorna och deras kontext.

Havet: PRE anger att havet, i Jonas föreställning, var en plats där Gud inte ärades.⁴¹¹ Det visade sig vara såväl en plats för Leviatan⁴¹² som en plats att nå kunskap på.⁴¹³ Pseudo-Filon stryker under havets roll som Guds lydige tjänare.⁴¹⁴ Hos Hieronymus står Tarshish för havet⁴¹⁵ och själva flykten dit kan liknas vid inkarnationen, men även vid mänsklighetens flykt från Gud.⁴¹⁶

Skeppet: Såväl PRE⁴¹⁷ som Hieronymus ser i skeppet en modell för världen.⁴¹⁸ Hieronymus ser det även som Kyrkan.⁴¹⁹ För de tidiga kyrkofäderna i de tidigkristnas kontext symboliserade skeppet Jesu korsträ.⁴²⁰

⁴⁰⁸ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 48.

⁴⁰⁹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 44.

⁴¹⁰ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 74.

⁴¹¹ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 66 Rabbi Eliezer.

⁴¹² *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 70 Rabbi Eliezer.

⁴¹³ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 71 The History of Jonah.

⁴¹⁴ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 13.

⁴¹⁵ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 6-8.

⁴¹⁶ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, lvi.

⁴¹⁷ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 67 The History of Jonah.

Jona: Hieronymus målar fram flera symboliska bilder av profeten. Han var duvan som den helige Ande vilade i. Han var den som offrade sig för hedningarnas frälsning – en bild av försoningens Kristus.⁴²¹ Flyktens Jona är också en bild av Kain som vände sig bort från Gud⁴²², och även en bild för hela människosläktet.⁴²³ Den sistnämnda bilden finns också hos Irenaeus i det litterära sammanhanget kring katakombkonsten.⁴²⁴

Plantan/kurbitsträdet: Detta symboliserade för Hieronymus Israel⁴²⁵ och för de tidiga kyrkofäderna det gamla förbundet.⁴²⁶

Masken: symboliserade för Hieronymus de romerska generaler som efter Jesu uppståndelse sökte förintä Israel.⁴²⁷ De tidiga kyrkofäderna såg i masken en symbol för Kristus som med sitt försonande offer förtärt det gamla förbundet.⁴²⁸

Nineve symboliserar för Hieronymus Kyrkan.⁴²⁹

Fisken: Se följande avsnitt.

4.6. Fisken som symbol

En annan detalj som jag anser fascinerande är fiskens betydelse som symbol och den resa genom olika betydelser som fisken har gjort i de olika traditionerna. Tiemeyer analyserar i en artikel denna förvandlingsresa genom receptionshistorien. Från början har fisken en hög position som Guds lydiga tjänare. Men efter hand faller den följsamma fisken ner till en djup och hotfull position när den förvandlas till en symbol för döden, den blir ett monster, Guds opponent, ett straff och en bild för den onde. Judiska och kristna falanger visar en liknande variation av synsätt på denna fisk, en paradoxal bild i linje med själva bibeltexten. Fisken kan vara både den som räddar och den som plågar, bjuda såväl en plats för säkerhet som en plats för straff, påpekar Tiemeyer.⁴³⁰ Sedan blir just fisken, fascinerande nog anser jag, en symbol

⁴¹⁸ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 25.

⁴¹⁹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 22.

⁴²⁰ Ferreiro, *Ancient Christian Commentary on Scripture: Old Testament*, 23.

⁴²¹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 5.

⁴²² Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 8.

⁴²³ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 13.

⁴²⁴ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 74-75.

⁴²⁵ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 65.

⁴²⁶ Ferreiro, *Ancient Christian Commentary on Scripture: Old Testament*, 23.

⁴²⁷ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 65.

⁴²⁸ Ferreiro, *Ancient Christian Commentary on Scripture: Old Testament*, 23.

⁴²⁹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 68.

⁴³⁰ Lena-Sofia Tiemeyer. "Jonah and His Fish", 47-70.

för de första kristna eftersom den symboliserade Kristus. Fisken finns på tidiga kristna målningar exempelvis i Sankt Calixtus katakomb i Rom.⁴³¹ Tertullianus, en influens bakom Roms katakombkonst, liknar den stora fiskens buk vid en grav eller en kista där Jona förväntades dö och brytas ned. Men istället bevarandes han.⁴³² Jona överlevde vistelsen i fiskens buk och Kristus överlevde graven.⁴³³ I PRE förknippas fisken som kristet messianskt emblem med Kristus och Jona.⁴³⁴ Men symboliken är mångfacetterad och Jona kunde även symbolisera det tanklösa Israel och fisken den babyloniska fångenskapen genom vilken de räddas och sänds ut till hela världen med budskapet om Guds räddning.⁴³⁵ Hos Pseudo-Filon blev fisken ett nytt skepp, en räddningstjänst, en utsiktsplats,⁴³⁶ ett läroforum⁴³⁷ och en livvakt.⁴³⁸ Hos Hieronymus blir det tydligt att fisken var Guds redskap. Den blev en bostad istället för att innebära döden för Jona.⁴³⁹ Synen på fisken som ett räddande forum, som även är ett rum för utsikt och förnyade insikter, finns hos såväl PRE som hos Pseudo-Filon. Fisken är ett bönerum och ett lärosäte. Den är både ett straff och en nåd. Utan den hade Jona inte kunna se ned i djupen. Jag upplever detta symbolspråk som mycket rikt. Det bidrar till att ”höja textens tak” och möjliggör även för tolkningar som syns paradoxala att samexistera och komplettera varandra, tolkningar som kan vara ”lika sanna”. En text skall, enligt Klancher, inte bli fången i sin ursprungsmening, utan har vidare ärenden,⁴⁴⁰ och adderas nya ”sanningar” i nya receptioner.⁴⁴¹ Jag anser att symbolspråket i människors reception hjälper texten att leva vidare i människors liv. Det är som Childs skriver; att den gamla texten då tillåts att gå i dialog med det föränderliga samhället. Omvänt får också de nya sammanhangen vara med och tolka det förflutna.⁴⁴² I detta ser jag ett mycket spännande växelspel. Symbolspråkets funktion kan för texten vara det bilden eller musiken kan vara för ett budskap. I symbolspråket kan det osägbara sägas mellan raderna, hävdar jag. Receptionshistoriskt perspektiv ger en inblick i bibeltexternas rika tolkningspotential, menar

⁴³¹ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 2000.

⁴³² Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 74-75.

⁴³³ Ferreira, *Ancient Christian Commentary on Scripture: Old Testament*, 23.

⁴³⁴ *Pirkê de Rabbi Eliezer (PRE)*, 73 The History of Jonah.

⁴³⁵ Williams, ”Jonah” i *The International Standard Bible Encyclopedia*, 1116.

⁴³⁶ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 19.

⁴³⁷ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 22.

⁴³⁸ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 39.

⁴³⁹ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 28.

⁴⁴⁰ Klancher, ”A Genealogy for Reception History,” 101.

⁴⁴¹ Klancher, ”A Genealogy for Reception History,” 103.

⁴⁴² Childs, ”Psalm Titles and Midrashic Exegesis,” 137-150.

Jonathan Roberts, doktor i filosofi.⁴⁴³ Här vill jag, utifrån mitt material, dra en parallell till symbolspråket. Jag vill hävda att bruket av symboler är en viktig del i människors reception av en text i syftet att förstå innehållet, och för att texten skall bli ett meningsfullt inslag i livet. Symbolbruket bidrar till att bibeltextens rika tolkningspotential kommer till sin rätt.

4.7. Exempel på andra kopplingar primärkällorna emellan

*Jona resa ses som en skola. De judiska källorna PRE och Pseudo-Filon har ett tydligt utbildningsperspektiv. Hos Pseudo-Filon berättas att Gud, genom Jonas flykt och resa, ville utbilda både profeten och i förlängningen staden Nineve.⁴⁴⁴ Här noterar jag en klart judisk tendens. Men ett liknande utbildningsperspektiv finns även hos Hieronymus som skriver att skeppsbrottet och vistelsen i fiskbuen hade givit Jona insikt och kunskap om vem Gud är.⁴⁴⁵

*Talet om utforskandet av havsdjupen befinns i min analys som gemensamt för de två judiska källorna PRE och Pseudo-Filon. Där kan det osynliga anas, enligt Pseudo-Filon. Menar han ”den osynlige” – Gud, något som jag för övrig funnit som färgande tema hos honom.

*Jona bevaras till kropp och själ i fiskens buk. Hieronymus stryker här under hoppet om att kroppen skall uppstå fullt bevarad, och kopplar resonemanget till Första Korintierbrevet 15.⁴⁴⁶ Här stryker Hieronymus under något av det som den kristna katakombkonsten målar fram som det viktigaste. Denna emfas bedömer jag som klart kristen.

*Bilderna av Jona i vila är centrala i Jonacyklerna och förekommer frekvent i olika bildserier som avslutande scen i katakombkonsten. Ingen bild visar bibelbokens Ninevepredikan. Här skiljer sig skildringen av Jona i vila och dess visuella placering från det bibliska narrativet.⁴⁴⁷ Jag observerar att konsttraditionen i högre grad är inriktad på Matteusevangeliets perikop, som fokuserar mer på undret i fiskens buk, än på Lukas som fokuserar mer på Jonas predikan i Nineve.

* Kopplingen mellan Jona bok och Matteus 12 där Jona tre dagar och tre nätter i fiskens buk länkas till Jesu död och uppståndelse är tydlig i den kristna receptionen. Se bland andra Stratelates i den kontextuella litteraturen kring katakombkonsten som läser ihop de tre dygna

⁴⁴³ Roberts, *The Oxford Handbook of the Reception History of the Bible*, 4.

⁴⁴⁴ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 12.

⁴⁴⁵ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 46.

⁴⁴⁶ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 40.

⁴⁴⁷ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 78.

med Jesu långfredag, påskafton och påskdag.⁴⁴⁸ Dock kan man här fundera kring det faktum att Jesus, som korsfästes på långfredag och uppstod på påskdagen enligt evangelierna, då endast skall ha legat i graven i två nätter.

*Förbönsaspekten ser jag kan skymtas i Pseudo-Filons skildring av nineviternas vädjan till Jona om förbön: ”Om en människa, då hon skäms för sitt liv, inte vågar höja sina händer i bön, låt henne uppmana profeten att tala för sig.”⁴⁴⁹ Detta liknar det sätt på vilket de kristna ber till Kristus om att be för sig till Fadern i en slags medlarposition (Luk 23:42), och Jona som en slags messiasfigur.

*Stil och metod: I avsnittet om Jona i katakombkonsten diskuteras tekniken med den förkortade berättelsen. På sarkofager är ofta bilden av den vilande, nakna Jona extra betonad. Hade man en begränsad yta var det denna bild som, i ett förkortat narrativ, sågs säga allt som behövde sägas. (figur 3, sidan 78). Förkortad berättelse är en teknik som här används för att ge viktiga aspekter emfas.⁴⁵⁰ Jag vill dock använda förkortning i konsten med viss reservation då en bild, liksom musik, kan säga mer än tusen ord. Också evangelierna kan ses använda tekniken av ett förkortat narrativ där emfasen hamnar olika. I de judiska källorna förkortar även Josefus sitt material och komprimerar den bibliska berättelsen, utväljer selektivt vissa aspekter, lägger till geografiska angivelser och utelämnar andra aspekter, exempelvis det många ser som berättelsens huvudpoäng.⁴⁵¹ Josefus verkar endast ha lyft fram det som var viktigt för honom som historiker.⁴⁵² Detta påminner mig om Klancher som påpekar att receptionskritik handlar om att granska hur den aktuella texten tolkats över tid med fokus på hur texten nyttjats i den politiska och kulturella kontext där receptionen äger rum.⁴⁵³ I de judiska primärkällorna finner jag samband i stil mellan PRE och Pseudo-Filon, som på ett liknande sätt broderar ut berättelsen, ett sätt i judisk tradition att ta emot och behandla bibelberättelsen som, liksom Childs påpekar, skall ses som en del i den bibliska traditionen.⁴⁵⁴ På den kristna sidan ser jag att Hieronymus broderar ut narrativet på ett liknande sätt. Jag observerar alltså att två metoder i reception och hantering av bibeltexten brukas i förhållande

⁴⁴⁸ Simonetti, *Ancient Christian Commentary on Scripture: New Testament. 1a Matthew*, 256.

⁴⁴⁹ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 34.

⁴⁵⁰ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 78-79.

⁴⁵¹ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 1-2.

⁴⁵² Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 5-8.

⁴⁵³ Klancher, ”A Genealogy for Reception History,” 101.

⁴⁵⁴ Childs, ”Psalm Titles and Midrashic Exegesis,” 137-150.

till det syfte som utläggningen skall tjäna. Antingen utesluter man aspekter eller så broderar man ut. Någonstans i mitten finner vi Bibelns Jona bok.

4.8. Bokens slut

Här vill jag jämföra primärkällornas slut, något som jag finner både intressant och viktigt då slutskildringen blir tämligen avgörande för det summerande budskap som förs fram.

Judiska primärkällor: Jona lämnar som slutbudskap hos Josefus en förnyad profetia om att Nineve inom kort skulle förlora sitt herravälde över Asien. Det enda Josefus anger i slutet är att Jona, sedan han predikat i Nineve återvände hem, vilket är ett av Josefus tillagt utombibliskt material.⁴⁵⁵ Jag noterar liksom Feldman att uppgifterna om Guds ånger gällande Nineve utelämnas av Josefus. Skälet till detta kan vara att denna uppgift kunde indikera en falsk profetia.⁴⁵⁶ Slutskildringen är vidare mer inriktad på Jona, och på Israel, än på Gud eller nineviterna.⁴⁵⁷ Kanske ville Josefus undvika att Israel i jämförelsen med assyrierna skulle framstå i dålig dager. Josefus utsaga kan nu, via Nahum, sägas vara en fulländad profetia.⁴⁵⁸ Jag läser i Josefus slut in att han som främsta fokus inte hade att föra fram Guds budskap via sin återgivning av Jonaberättelsen. Fokus låg istället på att själv behålla anseendet som trovärdig historiker. Just denna självcenterade inställning ser jag är det som Gud, i bibelboken, går till rätta med Jona kring. I Pseudo-Filons predikan slutar skildringen med att Gud, som får sista ordet i en pågående dialog med en missnöjd Jona, förkunnar sin kärlek till det Nineve han benådat.⁴⁵⁹ PRE slutar däremot med att Gud benådade Nineve och var nådefull i fyrtio år. Därefter återvände Nineve till värre synd än förr och uppslukades av sheol.⁴⁶⁰ Jag uppfattar detta slut som en slags medelväg mellan nåden och domen, mellan den ouppfyllda profetian och den uppfyllda, mellan den sanna profeten och den falska.

⁴⁵⁵ Josephus, *The Antiquities of the Jews*: bok nio, kapitel 10.

⁴⁵⁶ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 11-14.

⁴⁵⁷ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 16-21.

⁴⁵⁸ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 29.

⁴⁵⁹ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 48.

⁴⁶⁰ *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 343 The Power of Repentance.

Kristna primärkällor: I katakombkonsten förekommer bilden av Jona i vila frekvent i olika bildserier som en avslutande scen.⁴⁶¹ Vilan är alltså det centrala och avslutande och signalerar hoppet både om en uppstånden kropps perfektion och om en viloperiod som sågs föregå den sista uppståndelsen.⁴⁶² Hieronymus slutar med Guds samtal med en Jona som missnöjt noterar Nineves räddning.⁴⁶³ I evangelierna kan slutet ses bestå i domens dag för det onda, trolösa och teckenbegärande släktet. Men slutet kan även ses som en skildring där Gud får sista ordet. Jesu ord om Jona/Människosonen får bli tecknet för Hans uppståndelse. Slutet pekar då rakt på Kristus- försonaren, som aldrig kan begäras utan bara kan tas emot.

Hur står sig dessa slut i förhållande till bibelbokens? Bibelboken slutar mitt i Guds samtal med den ogina Jona där Gud får sista ordet och förklarar sitt agerande gentemot Nineve med att han hyser kärlek och omsorg om dessa.⁴⁶⁴ Min analys visar att Pseudo-Filons slut påminner om bibelbokens, det vill säga mitt i en dialog mellan Jona och Gud där Gud får sista ordet, och motiverar sitt handlande med Nineves folk och även med profeten; kärleken. På ett likande sätt slutar även skildringen i Hieronymus tappning där Gud får sista ordet och förklarar sitt nådefulla agerande mot Nineve med liknelsen om den förlorade sonen. Slutet i evangelierna kan även ses som en skildring där Gud får sista ordet. Slutet i PRE är mer krasst och informerande. Gud var nådefull, men människor är som människor är, och Nineve skulle komma att återfalla i synd och fördärv. Jag finner att PRE uttrycker en realistisk syn både på Guds kärlek och nåd och på människors natur. Alltid är hon beroende av Guds nåd och omsorg. Här finner jag en naturlig koppling till behovet av att fira den årliga Försoningsdagen. Här kan även slutet i katakombkonsten – av Jona i vila – flikas in som en illustration. Vilan i Gud, i tacksamhet över hans nåd, bringar frälsning och trygghet, till och med i dödens närhet. Jag tänker att det också kanske fanns en strävan hos den/de som författade PRE att visa att hedningarna inte var bättre eller frommare än judarna, som även de, gång på gång, hemföll åt synden. Detta skulle kanske mildra den inomjudisk kritik som ju ändå PRE innehåller. Skildringen av Nineves slutliga förstörelse pekar på att stadens ånger

⁴⁶¹ Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 78.

⁴⁶² Davis, *Jonah in Early Christian Art*, 80-81.

⁴⁶³ Hegedus, *Jeromes Commentary on Jonah*, 57.

⁴⁶⁴ Williams, "Jonah" i *The International Standard Bible Encyclopedia*, 1116.

inte var tillräckligt uppriktig, vilket PRE stryker under i sin avslutning.⁴⁶⁵ Tiemeyer noterar i sammanhanget även att judiska skrivare ofta hade behov av att försvara Jona mot hedniska (ofta kristna) anklagelser. Kristna (och i viss mån även muslimska) skrivare ville visa att hedningar också kunde lovprisa Israels Gud.⁴⁶⁶

4.9. Hur brukas Jona bok idag i de två traditionerna?

Idag läser man i *judisk* tradition Jona bok i sin helhet på Försoningsdagen, Jom Kippur, innan ceremonin med "Portarnas stängning" där Gud förseglar individens öde inför det kommande året. Bokslutet där Gud tillger det syndiga Nineve ger tillbedjare hopp om att de också kommer att få del i en gudomlig nåd. Svårt är att säga hur gammalt bruket av Jona på Försoningsdagen är. Kutymen nämns i den babyloniska Talmud, vars sammanställning var klar ungefär år 500 vår tideräkning.⁴⁶⁷ Hur kan bruket av Jona bok i detta sammanhang spåras i receptionshistorien? Reception innebär enligt Klancher hur en text tillämpats och förstått. Ibland rymmer denna reception konkreta uttryck.⁴⁶⁸ Jag vill hävda att firandet av Jom Kippur bland dagens judar är ett exempel på hur Jona bok fått ett bestående och konkret receptionshistoriskt uttryck. Rabbinen och läraren Rabbi Menachem Posner anger på sin judiska webbsida två huvudsakliga skäl för bruk av Jona bok på Försoningsdagen: Jona bok handlar om hur människan aldrig kan komma utom räckhåll för Guds hand. Jona kunde inte fly från Guds försyn. Människan kan inte heller undanröja gudomlig rättvisa för överträdelse som hon kan ha begått. Den andra, och mer upplyftande aspekten, är att Gud benådade Nineve, trots att han beslutat sig för att förstöra staden på grund av dess onda leverne. Detta för till att människan, oavsett tidigare beteende, möts av Guds barmhärtighet och välvilja vid helhjärtad ånger.⁴⁶⁹ Golka menar att judendomen teologiskt har definierat sig själv genom läsandet av Jona bok under Jom Kippur. Denna teologi säger att alla människor är beroende av gudomlig förlåtelse, ett grundläggande axiom inom såväl judendom som kristendom.⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ *Pirké de Rabbi Eliezer* (PRE), 343 The Power of repentance.

⁴⁶⁶ Tiemeyer, "Jonah and the Foreigners", 279.

⁴⁶⁷ Jack M. Sasson, *Jonah – A new Translation with Introduction, Commentary and Interpretation* (New York: Doubleday, 1990), 28.

⁴⁶⁸ Klancher, "A Genealogy for Reception History," 100.

⁴⁶⁹ Rabbi Menachem Posner, sökt februari - maj 2018, (hänvisning till webbadress i kap. 6.4.).

⁴⁷⁰ Golka, *Revelation of God*, 127.

I *kristet* liturgiskt bruk ingick läsning av Jona bok, fram till Andra Vatikankonciliet (1962-65), i liturgin vid påskveckans heliga lördag. Efter detta koncilium läser man dock fortfarande ur den vid två tillfällen under året, bland annat i fastan. I den grekisk-ortodoxa kyrkan läses Jona bok i sin helhet. Läsning ur Jona bok förekommer även i Anglikanska, Lutherska och Episkopala kyrkor.⁴⁷¹ I dagens ordning i Svenska kyrkan läses ur Jona bok, enligt kyrkoårets texter, vid lite mindre än ett tillfälle vartannat år. Den ingår i en av årgångarna på Septuagesima respektive Påskdagen.⁴⁷²

4.10. Jona - Jom Kippur – Försoning - Kristus

FÖRSONING: Detta har jag i min analys funnit som den starkaste röda tråden och förenande länken mellan judisk och kristen tradition i receptionshistorien kring Jona bok. Feldman lyfter fram att anledningen till att Jona bok valdes till att bli en del av Jom Kippur var att betona Gud som all mänsklighets Gud vars närvaro det är omöjligt att fly ifrån,⁴⁷³ något som jag ser klart lyser fram i bokens slutschildring. PRE ser universalistiskt i Jona en person med ett hebreiskt uppdrag som Guds lidande tjänare, en tjänare som kan tolkas som Israel.⁴⁷⁴ Frälsningshistorien går, för både judar och kristna, genom det judiska folket. PRE anger att Gud, innan Jona sändes till Nineve, sände honom för att varna Jerusalem. Men i sin stora nåd skonade Gud Jerusalem.⁴⁷⁵ Detta menar jag rimmar med frälsningshistorien som för de kristna sedan går vidare genom juden Jesus - genom det judiska, med Jona bok och tecken som redskap, och ut till hela världen som ett kristet evangelium om Guds kärlek till alla människor. Ut till hela världen: Denna ansats illustreras i Jonas första ”mission” ombord på skeppet och den efterföljande i Nineve. Detta var även Jesu ordning. Först vandrade han runt bland judarna med sitt budskap. Han upplevde bland dem även den skarpaste polemik och det hårdaste motståndet. Men hans budskap var inte desto mindre till dem. Liksom Feldman noterar jag att Jona bok handlar om att Guds nåd både omfattade juden Jona och det hedniska Nineve.⁴⁷⁶ Jona bok är inte ”endast” ett nådens budskap till det fördärvliga Nineve. Jona fick uppleva hur Gud nådefullt bevarade även honom, juden, på resan, genom allt. Stökl Ben Ezra

⁴⁷¹ Sasson, *Jonah – A new Translation with Introduction, Commentary and Interpretation*, 28-29.

⁴⁷² *Den svenska evangelieboken med tillägg – Bibliska läsningar och böner för kyrkoårets sön- och helgdagar*. (Örebro: Bokförlaget Libris), 2002.

⁴⁷³ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 29.

⁴⁷⁴ *Pirké de Rabbi Eliezer* (PRE), 68 Rabbi Eliezer.

⁴⁷⁵ *Pirké de Rabbi Eliezer* (PRE), 66 Rabbi Eliezer.

⁴⁷⁶ Feldman, *Josephus Interpretation of Jonah*, 8-11.

driver den spännande tesen att de tidigkristnas sätt att uttrycka sig om Jesu försoningsverk färgades av kopplingen till Jona och Jom Kippur.⁴⁷⁷

⁴⁷⁷ Stökl Ben Ezra, Daniel. *The Impact of Yom Kippur on Early Christianity*, 329.

5. Slutsats

Hur ser då receptionen av Jona bok ut i mina respektive källor och vilka likheter och skillnader kan man skönja? Jag finner Jonabokens stora betydelse för judisk tradition i den läkande och försonande tanken. I kristen tradition är Jona boks huvudärende att hjälpa till att förmedla budskapet om vem den försonande Kristus är.

Jag inleda med vad jag efter min granskning hävdar är den klaraste röda tråden som förenar de båda traditionernas receptionshistoria: *Budskapet om försoning*. Detta blir tydligt i dagens judiska bruk vid Försoningsdagen, Jom Kippur, där receptionen av Jona bok är ett viktigt inslag. I kristen tradition är Jesus själv den stora försonaren. Här är kopplingarna mellan Jesus och Jona, mellan kristendom och judendom, tydlig. Jesus är i kristen tradition offerlammet. Genom sitt offer för världens synder på korset, bringades försoningen, inte bara till judar utan till hela världen. Jona målas, i judiska källor, upp som en som offrade sig för andras skull, för andras liv. Pseudo-Filon har, till skillnad från övriga primärkällor uppgiften att Jona själv kastade sig i havet.⁴⁷⁸ ”Han kastade sig så i vågorna, och kunde befria de många genom att bekänna sin synd.”⁴⁷⁹ Denna skildring kan, enligt Siegert, även rymma en dold konkurrens gentemot den kristna skildringen av Kristus som den som offrade sig själv för mänskligheten.⁴⁸⁰ Men vi finner här en direkt brygga över till kristendomens tankar om Kristus som försonaren. Också på olika håll i kristen tradition förkommer läsningar ur Jona bok idag. Jag går vidare med två judiska tendenser jag funnit; synen på *lärdom* är den ena. Jona resa ses som en skola. De judiska källorna PRE och Pseudo-Filon har ett tydligt utbildningsperspektiv. Men ett liknande utbildningsperspektiv finns även hos Hieronymus. Den andra judiska tendensen är synen på *förbön*, som finns som en särart hos Pseudo-Filon, men inte i de övriga judiska källorna. I PRE och hos Josefus är det blott människorna som ber, men Pseudo-Filon går ett steg längre. Där är även fisken och nineviternas husdjur förebedjare. Också Jona själv fick bli en förebedjare för såväl besättningen som för Nineves folk.

⁴⁷⁸ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 18.

⁴⁷⁹ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I*, 18.

⁴⁸⁰ Siegert, *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II*, 134.

Flyktmotivet är en viktig och intressant punkt. Egoistiska rädslor hos Jona för förlorat anseende lyfts från både judiskt och kristet håll. Rädslan gällde även att Israel skulle hamna i dålig dager i jämförelsen med Nineve. Jona trodde kanske inte heller, enligt den judiska traditionen om *Shekinah*, att Guds röst skulle kunna nå honom om han flydde utanför ”zonen” - Israel. Kärleken till det egna folket är tydlig i primärkällorna som något som drev Jona, även om den hos Pseudo-Filon vidgas till att även gälla jordens folk som Jona ville berätta om Guds kärlek för. Kanske han med detta ville möta en omvärld som såg judar som egoistiska och trångsynta. Hos den kristna traditionens Hieronymus kan man uppfatta Jona som lat och ogin när han genom försynen visste att Nineve skulle omvända sig och tyckte att det var onödigt att slösa med kraft. Han tyckte även att om han inte fick gå till det egna folket skulle han inte gå någon annanstans heller. *Sjömännen* sågs i både judisk och i kristen tradition som fromma, toleranta och gästfria föredömen med en trosutveckling som ströks under. De judiska källorna är dock olika tydliga gällande polyteism och proselytism. Den kristna traditionens Hieronymus anger sjömännen som en del av den framväxande kyrkan som mottog budskapet om Guds räddning till skillnad från judarna som inte tog emot. Här anas en polemik mot judarna från kristet håll. *Judarna* sågs omvända sig av felaktiga skäl enligt den inomjudiska kritik som judisk tradition tolkade in i Jona bok. I kristen tradition blev boken sedd rymma antijudiska tendenser och som en tuktan av trångsynta och missunnsamma judar som vägrade ta emot Kristus. Men Jona bok sågs även, som hos Hieronymus, som en uppmuntran till ånger för judarna. Golka bedömer att Jesu judiska drag förstärks i och med kopplingen till Jona bok.⁴⁸¹ Både de judiska och kristna primärkällorna rymmer *kopplingar till andra figurer/bilder*. De judiska primärkällorna anknyter till gammaltestamentliga bilder och förankrar så Jona än djupare i sin egen tradition. De kristna primärkällorna förankrar dock Jonaberättelsen åt fler håll; både i gammaltestamentliga och nytestamentliga bilder. Jag ser i detta den antika kristendomens strävan efter att nå ut och göra sig begriplig för allt fler. Jag finner det fascinerande hur den kristna konsten, med sina hedniska parallella inslag, ger den bredaste kontaktytan i sin kontext.

⁴⁸¹ Golka, *Revelation of God*, 127.

Vad gäller *stil och metod* noterar jag att två metoder i reception och hantering av bibeltexten brukas i förhållande till det syfte som utläggningen skall tjäna. Antingen utesluter man aspekter eller så broderar man ut. Någonstans i mitten finner vi Bibelns Jona bok. Båda metoderna/stilarna återfinns i båda traditionerna. Josefus, evangelierna och katakombkonsten kan ses komprimera narrativet, medan PRE, Pseudo-Filon och Hieronymus broderar ut. Bruket av *symbolspråk* återfinns jag bland både de judiska och kristna primärkällorna, men tydligast hos PRE och Hieronymus. För Hieronymus är namnsymboliken viktig. *Fisken* är en fascinerande symbol i sin paradoxala framtoning. Den kan vara både den som räddar och den som plågar, bjuda såväl en plats för säkerhet som en plats för straff. Sedan blir just fisken en symbol för de första kristna eftersom den symboliserade Kristus. *Bokens slut* så till sist: Primärkällornas slutskildringar, tämligen avgörande för det summerande budskap som förs fram, rymmer såväl likheter som skillnader. Josefus nämner Jonas predikan men utelämnar helt resultatet av denna. Slutet i PRE är mer krasst och informerande. Gud var nådefull, men människor är som människor är, och Nineve skulle komma att återfalla i synd och fördärv. Skildringen av Nineves slutliga förstörelse pekar på att stadens ånger inte var tillräckligt uppriktig, vilket PRE stryker under i sin avslutning.⁴⁸² Kanske kunde detta mildra den inomjudiska självkritik som Jonaskildringen i PRE rymmer. Bibelboken slutar mitt i Guds samtal med den ogina Jona, där Gud får sista ordet och förklarar sitt agerande gentemot Nineve med att han hyser kärlek och omsorg om dessa.⁴⁸³ Slut liknande detta finner jag hos Pseudo-Filon och hos Hieronymus. I evangelierna kan slutet ses bestå i domens dag för ett ont och teckenbegärande släkte. Men slutet kan även ses som en skildring där Gud får sista ordet. Jesu ord om Jona/Människosonen får bli tecknet för hans uppståndelse. Slutet pekar då rakt på Kristus- Försonaren, som aldrig kan begäras utan bara kan tas emot.

⁴⁸² *Pirkê de Rabbi Eliezer* (PRE), 343 The Power of repentance.

⁴⁸³ Williams, "Jonah" i *The International Standard Bible Encyclopedia*, 1116.

6. Bibliografi

6.1. Tryckta primärkällor

Bibelkommissionen. *Bibeln*. Örebro: Svenska Bibelsällskapet och Bokförlaget Libris, 2000.

Edwards, Richard A. *The Sign of Jonah – In the Theology of the Evangelists and Q*. Naperville: Alec R. Allenson Inc., 1971.

Siegert, Folker. *Drei hellenistisch-jüdische Predigten I: Ps.-Philon, "Über Jona", "Über Simson" und "Über die Gottesbezeichnung 'Wohltätig verzehrendes Feuer.'" Tübingen: Mohr, 1980.*

6.2. Nätbaserade primärkällor

Bibel 2000: www.bibeln.se

Davis, Stephen J. "Jonah in Early Christian Art Allegorical Exegesis and the Roman Funerary Context." *Australian Religion Studies Review*, volume 13 nr 1, (2000): 72-83.
<https://www.google.se/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwjOudGe3bTZAhVNI1AKHe-wAYwQFggnMAA&url=https%3A%2F%2Fopenjournals.library.sydney.edu.au%2Findex.php%2FARSR%2Farticle%2Fdownload%2F8928%2F8883&usg=AOvVaw1bHRL3BTJpyFsF0yA4tkud>

Josephus. *The Antiquities of the Jews*, Bok nio, kapitel 10. Översättning av William Whiston (1667-1752). <http://www.sacred-texts.com/jud/josephus/ant-9.htm>

Hegedus, T. M. *Jeromes Commentary on Jonah: Translation with Introduction and Critical Notes*. Kanada: University of Victoria, 1980. <https://search-proquest-com.ezproxy.ub.gu.se/docview/303956890/fulltextPDF/E79B5972595F4DAAPQ/1?accountid=11162>

Pirkê de Rabbi Eliezer (PRE). Översättning av Gerald Friedlander 1916.
http://archive.org/stream/pirkderabbieli00frieuoft/pirkderabbieli00frieuoft_djvu.txt

6.3. Övrig litteratur

- Bengtsson, Håkan. "Tro och liv inom judendomen" i *Jesus och de första kristna – inledning till Nya testamentet*, red. Miternacht and Runesson, 109-134. Stockholm: Verbum förlag, 2006.
- Bowers, R. H. *The Legend of Jonah*. Netherlands: Martinus Nijhoff, The Hague, 1971.
- Childs, Brevard S. "Psalm Titles and Midrashic Exegesis." *Journal of Semitic Studies* XVI, nr. 2 (1971): 137-150.
- De Lange, N. R. M. "Pseudo-Philon: Prédications Synagogaes." Recension i *The Journal of Theological Studies*, Volym 52, utgåva 1 (2001): 321-322.
- Den svenska evangelieboken med tillägg – bibliska läsningar och böner för kyrkoårets sön- och helgdagar*. Örebro: Bokförlaget Libris, 2002.
- Eriksson, LarsOlov and Åke Viberg (red.). *Gud och det utvalda folket – inledning till Gamla testamentet*. Stockholm: Verbum förlag, 2009.
- Ferreiro, Alberto (red.). *Ancient Christian Commentary on Scripture: Old Testament 14 The Twelve Prophets*, Huvudredaktör Thomas C. Oden. Illinois: Intervarsity Press, 2003.
- Giertz, Bo. *Matteus till Lukas – Förklaringar till Nya testamentet*. Göteborg: Församlingsförlaget, 1984.
- Golka, Friedemann W. *Revelation of God – A Commentary on the Books of The Song of song and Jonah*. Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1988.
- Hagelia, Hallvard, and Markus Zehnder (red.). *Interreligious Relations -Biblical Perspectives*. London: Bloomsbury T& T Clark, 2017.
- Harrison, Roland K. "Midrash" i *The International Standard Bible Encyklopedia*, tredje bandet. Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1986.
- Hayes, John H., and Carl R. Holladay. *Biblical Exegesis – A Beginners Handbook*. London: Westminster John Knox Press, 2007.
- Hedegård, David and Aapeli Saarisalo. "Leviatan" i *Biblisk uppslagsbok – En handbok för bibelläsare*. Uppsala: EFS- förlaget, 1978.
- Just Jr., Arthur A (red.). *Ancient Christian Commentary on Scripture: New Testament. 3 Luke*, Huvudredaktör Thomas C. Oden, Illinois: Intervarsity Press, 2003.
- Luz, Ulrich. *Matthew 8-20, Hermeneia – A Critical and Historical Commentary on the Bible*. Minneapolis: Augsburg Fortress, 2001.

- Mitternacht, Dieter and Anders Runesson (red.). *Jesus och de första kristna – inledning till Nya testamentet*. Stockholm: Verbum förlag, 2006.
- Salter, R. B. *Jonah and Lamentations – Old Testament Guides*. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1994.
- Sasson, Jack M. *Jonah – A New Translation with Introduction, Commentary and Interpretation*. New York: Doubleday, 1990.
- Sherwood, Yvonne. *A Biblical Text and Its Afterlives – The Survival of Jonah in Western Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Siegert, Folker. *Drei hellenistisch-jüdische Predigten II: Ps.-Philon, "Über Jona", "Über Simson" und "Über die Gottesbezeichnung 'Wohltätig verzehrendes Feuer.'" Tübingen: Mohr, 1980.*
- Simonetti, Manlio (red.). *Ancient Christian Commentary on Scripture: New Testament. 1a Matthew 1-13*, huvudredaktör Thomas C. Oden, Illinois: Intervarsity Press, 2003.
- Stökl Ben Ezra, Daniel. *The Impact of Yom Kippur on Early Christianity : The Day of Atonement from Second Temple Judaism to the Fifth Century*. Wissenschaftliche Untersuchungen Zum Neuen Testament, 163. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003.
- Tiemeyer, Lena-Sofia. "Jonah and His Fish: The Monstrification of God's Servant in Early Jewish and Christian Reception History." I *Fallen Animals: Art, Religion, Literature*, redigerad av Zohar Hadromi-Allouche, 47-70. Ecocritical Theory and Practice: Lanham, MD: Lexington Books, 2017.
- Tiemeyer, Lena-Sofia. "Jonah and the Foreigners: Interreligious Relations in the Reception History of the Book of Jonah." I *Interreligious Relations -Biblical Perspectives*, redigerad av Halvard Hagelia och Markus Zehnder, 259-279. London: Bloomsbury T& T Clark, 2017.
- Tiemeyer, Lena-Sofia. "When God changes his mind: A theological exploration of Jona 3:9-10 and 4:2". I *Orden är dig mycket nära*, redigerad av Birger Olsson och James Starr. (Skellefteå: Artos, kommande).
- Williams, William C. "Jonah" i *The International Standard Bible Encyklopedia*, andra bandet. Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1982. S. 1112-1116.
- Winninge, Mikael. "Evangelierna och Apostlagärningarna" i *Jesus och de första kristna – inledning till Nya testamentet*, redigerad av Mitternacht and Runesson, 201-239. Stockholm: Verbum förlag, 2006.

6.4. Övriga nätbaserade källor (Sökningar gjorda mellan februari och maj-18)

Feldman, Louis H. *Josephus Interpretation of Jonah*. New York: Yeshiva University, 1992. <https://www.cambridge-org.ezproxy.ub.gu.se/core/journals/ajs-review/article/josephus-interpretation-of-jonah/ACB9461E8369F36597B00AEFAD176608>

Hehn, Georg and Mohr, Hubert. "Reception History" i *Referenceworks Brill Online*. http://referenceworks.brillonline.com.ezproxy.ub.gu.se/entries/brill-dictionary-of-religion/reception-COM_00385?s.num=0&s.f.s2_parent=s.f.book.brill-dictionary-of-religion&s.q=reception+history

Klancher, Nancy. "A Genealogy for Reception History," *Biblical Interpretation* 21 (2013): 99-129. <http://booksandjournals.brillonline.com.ezproxy.ub.gu.se/content/journals/10.1163/15685152-1058a0005>

Rabbi Menachem Posner, "Why do we read the Book of Jonah on Yom Kippur," https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/568512/jewish/Why-do-we-read-the-Book-of-Jonah-on-Yom-Kippur.htm

Roberts, Jonathan. "The Oxford Handbook of the Reception History of the Bible," *Oxford Handbooks Online* (2011): 1-9. <http://www.oxfordhandbooks.com.ezproxy.ub.gu.se/view/10.1093/oxfordhb/9780199204540.001.0001/oxfordhb-9780199204540>

The International Standard Bible Encyklopedia, "Josephus", <http://www.internationalstandardbible.com/J/josephus-flavius.html>

